

Junaci tradicionalnih priča sjeverozapadne Hrvatske

Trupković, Kristina

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:609189>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Kristina Trupković

**Junaci tradicionalnih priča
sjeverozapadne Hrvatske**

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Kristina Trupković

Matični broj: 0009063565

Junaci tradicionalnih priča
sjeverozapadne Hrvatske
DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost, jednopredmetni

Mentor: prof. dr. sc. Estela Banov

Rijeka, 18. rujna 2017.

Sadržaj

Uvod.....	1
1 Usmena književnost.....	2
2 Djela usmene književnosti sjeverozapadne Hrvatske.....	3
2.1 Predaje na području sjeverozapadne Hrvatske.....	5
2.1.1 Priče iz Hrvatske usmenoknjiževne čitanke.....	5
2.2 Zbirka pripovijedaka Matije Valjavca.....	7
2.2.1 Deček imel vilinskoga konja.....	7
2.2.2 Vila v Molin-gradu.....	9
2.2.3 Inačice priča o vilama i dječaku.....	10
2.2.4 Rođenice ili suđenice u bajkama.....	11
2.3 Legende i predaje.....	12
2.3.1 Predaje o pozaju.....	13
2.3.2 Predaja o pesjanekima.....	19
2.3.3 Legenda o Izabeli i Nikoli.....	20
2.3.4 Legenda o ljubavi markize Ane i kralja Karla III.....	21
2.3.5 Legende o Zrinskima.....	22
2.3.6 Tajni tunel.....	27
3 Junak.....	28
3.1 Muški mitski lik.....	29
3.1.1 Vrag.....	30
3.2 Ženski mitski lik.....	30
3.2.1 Vile.....	31
3.2.2 Vještice.....	33
3.3 Povijesni junaci.....	35
4 Vjerski život.....	35
5 Supostojanje nadnaravnih bića i Boga u usmenim predajama.....	36
Zaključak.....	37
Ključne riječi.....	38
Key Words.....	38
Sažetak.....	38
Summary.....	39
Literatura.....	39

Uvod

Usmena književnost važna je sastavnica ljudskoga postojanja, znanja, vjerovanja i kulture. Ljudi kroz čitavu povijest vrijeme ispunjavaju rasonodom, a u prošlosti, prije pojave tiska i masovnih medija, najčešća je rasonoda bila usmena književnost koju čine razne pjesme, pripovijetke, priče, legende, bajke, basne i drugi jednostavni oblici. Brojni poslovi u poljoprivredi bili su lakši uz pjesmu, a duge zimske večeri kratile su priče uz ognjište. Priče su pričali kazivači, najčešće stariji ljudi koji su ih čuli i naučili od svojih roditelja, djedova i baka ili drugih kazivača u selu.

U ovome radu naglasak će biti na proznim oblicima usmene književnosti koji su u određenom trenutku povijesti bili zapisani. Skupljali su ih po selima i gradovima pa potom zapisivali u zbirke brojni znanstvenici u potrazi za narodnim blagom, a sve sa željom da svojim radom pomognu u čuvanju tradicije. S obzirom da ne poznajemo izvorni oblik pojedinoga djela jer su kod zapisivanja često prisutne intervencije zapisivača u stil pa i u sadržaj, precizno žanrovsko određenje nije moguće. Kako bi analizirana djela ipak mogli odijeliti i međusobno ih razlikovati, u ovome će se radu primijenit dijagram ideal-tipskih pripovjednih žanrova Lauri Honka.

Skupljena su djela nerijetko imala i ulogu zastrašivanja stanovnika. *Narodne mitologije prijetvornim i opasnim bićima napućuju svako pusto mjesto izvan utabanih seoskih putova.* (Campbell 2009: 88) Opasna bića pronaći ćemo u pričama, pripovijetkama, legendama, bajkama i basnama u ovome radu gdje su sva detaljno opisana izgledom, djelovanjem, moći, ali i vjerovanjima koja su uz njih vezana. Tako recipijenti ostaju u strahu i pitaju se što ih čeka iza ugla, u mračnoj šumi, u gustom šašu blizu močvare ili napuštenoj kući udaljenoj od sela. Razne su nemani ili nesvakidašnja bića prisutna svugdje, a zapravo žive samo u mislima ljudi. Nije to ni najgore jer ovi strahovi na neki način čuvaju ljude, ne daju im da se kreću po nesigurnim terenima pa je manje nesretnih slučajeva utapanja, razbojništva ili drugih nedaća. *Zato su nepoznati predjeli (pustinja, džungla, duboko more, tuđinska zemlja itd.) prazna platna za projekcije nesvjesnog sadržaja.* (Campbell 2009: 89) Mjesto radnje misterioznih smrti, sukoba, susreta s nadnaravnim bićima spomenuta su opća mjesta na čiji spomen ljude prolaze srsi i budi im se mašta. Svijet i pojave sagledavali su drugačije, znanost je bila tek u povojima pa je prirodne nepogode najlakše bilo objasniti uz pomoć mašte i raznih nemani kreiranih pomoću nje.

Obrađena su pojedina djela kajkavske usmene književnosti, prostorno je naglasak na sjeverozapadnom dijelu Hrvatske. U većini se analiziranih promatra junak kao okosnica radnje. Pratimo njegovu pustolovinu i ulogu junaka u životima pojedinca, odnosno neke zajednice, a zanima nas i tko su najčešći junaci te jesu li prisutne junakinje. Analizom su zahvaćena i nadnaravna bića koja se javljaju u djelima i pomažu ili odmažu junaku na njegovom putu, u njegovoj pustolovini. Na početku je potrebno teorijski reći nešto o usmenoj književnosti i njezinoj važnosti.

1 Usmena književnost

Književnost možemo podijeliti na usmenu, nastalu i prenošenu usmenom predajom, i pisanu ili umjetničku, nastalu i prenošenu pisanjem i tiskom. Usmena je književnost stara koliko i čovjek, bila je prvi oblik stvaralaštva još u agrarnom razdoblju pa se kasnije pisana književnost oslanjala na usmenu. Možda to ne bismo potvrdili jer *odsutnost podudarnosti među dvjema književnostima posebno je uvjetovana tehnikom oblikovanja. To znači da usmeni način izražavanja nužno drugačije komponira književni tekst od pisanoga.* (Kekez 1998: 133) Međutim, „*proizvodnja*“ tih oblika nije presudno ovisila o tehničkom dosegu, o tome da je čovjek mogao povezivati riječi i misli, već o tome da je takvim svezama pokazivao raspone svog duševnog stanja. Najprije, naravno, radi sebe i za sebe, a onda postupno, s velikim obzirom, spontano ih je pripočavao i svome okružju. (Botica 2013: 9) Što se tiče strukture i stila, primijenjeni su posebni oblici koji sadrže formule i ponavljanja kako bi se tekst što lakše pamtio i prenosio pa se time usmena i pismena književnost uvelike stilski razlikuju. S obzirom da tekstovi nisu zapisani, pamte se formule, a dopuštene su i improvizacije. Tako formula postoji, ali kazivač je taj koji svakom iskazu daje svoj ton i smisao. *U usmenim kulturama kolektiv pamti svoju tradiciju neumornim ritualnim ponavljanjem njezinih ključnih intonacijskih, ritmičkih, glasovnih, frazeoloških, metričkih, stihovnih, sintaktičkih i pripovjednih obrazaca.* (Biti 1997: 400)

Ljudi su u vremenima bez medija i prije tehnološkog napretka mnogo više vremena provodili zajedno u razgovoru i druženju. Svi poslovi obavljali su se vrlo sporo, ali zajednički, obavljao ih je velik broj ljudi koji su vrijeme u radu kratili pripovijedanjem ili pjevanjem. Njihova mašta nije imala granica pa su stvarali priče temeljene na svakodnevnim događajima, poslovima i vjerovanjima, a nerijetko su ih začinili natprirodnim silama i bićima kako bi objasnili pojedine nelogičnosti ili kako bi nesretni junak na kraju ipak živio u sreći, zdravlju i

bogatstvu do kraja života. Tako su nastale vile, vještice ili coprnice, junaci i ostali mitski likovi, životinje su progovorile i imale razne moći. Otkrićem pisma i širenjem pismenosti, brojne su usmene predaje zapisane i tako ostale očuvane do danas. *Starije potvrde, primjerice iz srednjeg vijeka, sačuvale su se pismeno, pa mi zapravo ni ne znamo što je tada usmenost značila. Narodna je kultura bila usmena, no poznati su o njoj samo pisani tekstovi, premda im je djelovanje bilo usmeno, a možda i izvori, kao i načini priopćavanja.* (Bošković-Stulli 2006: 6-7)

Promatrajući brojna usmenoknjiževna djela vidljivo je da se likovi i događaji često ponavljaju, razlikuju se samo u nekim manjim segmentima kao što su mjesto radnje ili pak je dodana ili oduzeta pojedina pustolovina. U ovom ćemo se radu baviti prvenstveno predajama koje su vrsta usmene proze i među mnogima možemo pronaći neke zajedničke crte koje ih povezuju: ta se pričanja temelje na vjerovanju u istinitost onoga o čemu se kazuje, tematski govore o vjerovanju u nadnaravna bića, o povijesnim reminiscencijama, o podrijetlu pojava i stvari. (prema Bošković-Stulli 2006: 22) Predajama su donekle bliske, a katkad su s njima prepletene legende. Poput predaja i one sadrže nadnaravne elemente, u njihova se čuda vjeruje. Ipak, unutarnji im je iskaz različit od predaja: ne unose strah i nesklad, nego vjeruju u Božja i svetačka čuda; nastoje uspostaviti red i harmoniju, pa im je i stil drukčiji od predaja o čemu nešto više u nastavku rada. (prema Bošković-Stulli 2006: 26)

U usmenoj književnosti važan je kolektiv, zajednica koja ima zajednička obilježja i kao takvu ju možemo identificirati. Iako djela stvara pojedinac, ona su vezana uz kolektiv i kolektiv ih prenosi i njeguje. *Ono što je na taj način postalo važno, stalno se nanovo ponavljalo, reproduciralo, živjelo u izvedbama, sraslo s kolektivnim osjećajem pripadnosti, čuvalo se i njegovalo, najčešće su i uživalo u tome, a djelovanjem toga stvarao se identitet.* (Botica 2013: 17) Zahvaljujući ovim činjenicama ljudi su preživjeli mnoge godine i zajedništvu, stvarajući i održavajući osjećaj zajedništva, a potrebno je osvijestiti koliko je usmena književnost važna i današnjem čovjeku.

2 Djela usmene književnosti sjeverozapadne Hrvatske

Djela koja će u nastavku biti analizirana temeljno su usmena, ali su ih kasnije sakupljači narodnoga blaga poslušali i zapisali. Pred njima je bio velik posao, mnogo razgovora sa starijim kazivačima iz naroda koji su godinama vjerno prenosili i čuvali usmene predaje. Tako je zapisano mnoštvo legendi, predaja i bajki koje su, zahvaljujući djelatnosti znanstvenika koji se

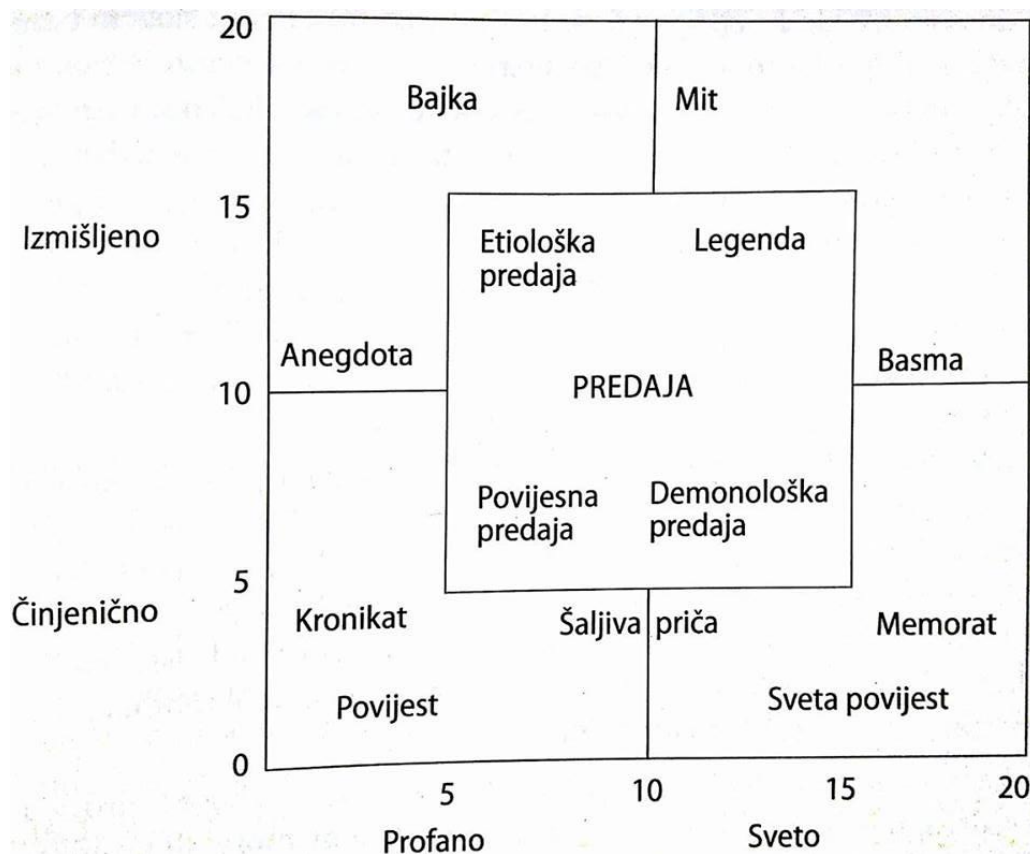
bave tradicijom, ostale sačuvane za kasnije naraštaje. Sakupljači su djela zapisivali što su vjernije mogli, no ponekad im to nije posve uspjelo. Izraze izvornih govornika, kazivača nerijetko je teško razumjeti zbog njihovog dijalekta, prozodijskih osobitosti pojedinoga područja ili drugih smetnji prilikom komunikacije. Prozne je tekstove mnogo lakše zapisati pa će, kao što ćemo vidjeti, biti stilski vrlo dotjerani. Što se tiče samoga izraza, kazivači su *svoj način pripovijedanja određenih sadržaja morali prilagoditi receptivnim mogućnostima primatelja, pa su, posebno propovjednici, koristili način izražavanja, a ne rijetko i sadržaj upravo takvih „fabula i norija neprikladnih“ kakve su se prepričavale uz narodna ognjišta i pri čestim zajedničkim poslovima. Događao se, međutim, i obratan proces. U usmenu su predaju prelazile mnoge zgode, pripovijetke, basne, i kraće prozne vrste koje je narod slušao s propovjedaonice ili čitao u njemu namijenjenim nabožnim djelima.* (Zvonar 2014: 57) Vidljivo je da su tako religija i narodni izrazi bili u uskoj vezi, mogli bismo reći čak i ovisni jedni o drugima.

Usmeno kajkavsko stvaralaštvo intenzivno je živjelo približno stoljeće i pol, a nakon toga šezdesetih godina dvadesetog stoljeća završava svoj prirodni život. (prema Zvonar 2014: 58-59) Najviše su na to utjecale izmijenjene kulturne i društvene prilike. Svako doba ima svoje osobitosti pa je tako usmena književnost pomalo zanemarena u današnje doba. Druženja obitelji uz ognjište nisu svakodnevica, običaj je to koji se gubi pa se priče ne pričaju kao nekada, mediji su uzeli maha. U nastavku rada analizirana su neka od djela kajkavske usmene književnosti, a u većini je pronađen junak koji čini okosnicu djela.

U radu se analiziraju prvenstveno pripovjedni prozni tekstovi. Najčešće podvrste pripovjednih proznih tekstova u ovome radu su bajka, legenda i predaja. Pritom narodna bajka ima jasnu strukturu, raščlanjiva je u više epizoda, prisutan je karakter umjetničke fikcije, ispremiješano je stvarno i nestvarno. Predaje su umjetnički jednostavnije i primitivnije, a istodobno emocionalno angažiranije od bajki, važno je što se kazuju s pretenzijom na istinitost, u njih se vjeruje. Predaje govore o suočavanju realnoga, svakodnevnoga života s onim nadrealnim, bilo da govore o ratovima i junacima ili porijeklu stvari i pojava u prirodi. I bajci i predaji svojstvene su čudesne pojave, ali u bajkama su one organski dio jednoga cjelovitoga svijeta, lake su, a u predajama se one javljaju kao „onostrane“ i sablasne. (prema Bošković-Stulli 1963: 11-12) Bliska predaji je legenda koja također govori o pronicanju neobičnih pojava u svakodnevni život, ali je *uključena u religiozne propagande pa kazujući o životima svetaca i mirakulima, ne izaziva stravu, nego skrušenost i vjeru u istinitost božjih i svetačkih čuda.* (Bošković-Stulli 1963: 12) Vidjet ćemo da ove podvrste ipak nije moguće uvijek jasno odijeliti.

2.1 Predaje na području sjeverozapadne Hrvatske

Usmena književnost obiluje jednostavnim književnim oblicima. Folkloristi koji se bave proučavanjem usmene književnosti koriste pojam žanra i analizom usmenoknjiževnog djela određuju o kojem je žanru riječ. *Definicije žanrova koje se smatraju više ili manje univerzalnima naglašavaju neke značajke ili kriterije koji mogu poslužiti pri razlikovanju jednog žanra od drugoga, ali ta mreža opreka razlikovnih žanrova nikad neće biti potpuni opis postojećih stvarnih žanrova.* (Honko 2010: 355) Međutim, čisti su žanrovi rijetki, obično su pripovjedni žanrovi na granici. Sasvim točno određenje je teško, nerijetko se događa da je isto djelo svrstano u različite kategorije. Pritom je važno biti dosljedan jednoj shemi pri određivanju kako bi ono bilo što preciznije. Honko je ilustrirao paradigmu ideal-tipskih pripovjednih žanrova i njihovih međusobnih odnosa prema kojoj će i usmenoknjiževna djela u ovome radu biti žanrovski određena.

Slika 1: Dijagram ideal-tipskih pripovjednih žanrova

2.1.1 Priče iz Hrvatske usmenoknjiževne čitanke

Nacionalno najrelevantnije antologije usmenih pripovijedaka su *Narodne pripovijetke*, knjiga iz edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti* i *Usmene pripovijetke i predaje* iz edicije

Stoljeća hrvatske književnosti, obje je knjige priredila Maja Bošković Stulli. Djela su ovo koja sadrže pripovijetke kako s prostora Hrvatske tako i s prostora susjednih država s obzirom na blisko područje i stalne kontakte među narodima. Obje knjige sadrže i kajkavske primjere usmene književnosti.

Nekoliko je predaja s područja sjeverozapadne Hrvatske zapisano u *Hrvatskoj usmenoknjiževnoj čitanci* koje su ondje smještene u poglavlje nazvano *Priče*. Termin priče često se koristi kao vrlo općenit pojam i pod nazivom priče nalazimo i bajke, basne, legende, pripovijetke i druge jednostavne oblike. U ovome radu služit ćemo se Honkovim dijagramom i odredit ćemo ih drugačije.

Jedna priča iz Preloga govori o Palčeku, dječaku veličine palca, koji je sa svojim roditeljima živio u velikom siromaštvu sve dok ga jednoga dana nije kupio neki čovjek. Otac ga je pristao prodati jer je Palček rekao da će se ionako ubrzo vratiti kući. Tako je i bilo, pobjegao je od nove obitelji, vratio se kući, a njegova se obitelj obogatila. (prema Botica 1995: 164) Palček je pravi junak jer je osigurao sreću i blagostanje svojoj obitelji. Njegova karakterizacija vrlo je jednostavna, opisana je samo njegova veličina. Iako je svrstana među priče, odredit ćemo je kao **bajku** jer se radi o izmišljenoj profanoj etiološkoj predaji već kad pogledamo sam lik palčića koji ne postoji, a profana je jer je tema sasvim svjetovna, nema religijskih elemenata.

Sljedeća nama zanimljiva priča zapisana je u Varaždinu, a zapravo je **basna** i govori o životinjama koje su s imanja pobjegle u šumu kako ih ljudi ne bi pojeli. Tako krava, guska, raca, pijetao i svinja dočekaju zimu, a samo je krava izgradila kuću. Iako se ostali nisu htjeli pridružiti gradnji, kad je došla oštra zima molili su kravu da ih primi na što ih je ona velikodušno pustila u kuću. Zajedno su pobijedili vukove i ostale šumske neprijatelje. Kao i svaka basna, i ova nosi pouku, a to je da su sloga i zajedništvo važni za uspješan i siguran život. (prema Botica 1995: 180) Ovo je izmišljena profana etiološka predaja.

Još je jedna **basna** i to iz Donjeg Vidovca (Međimurje) te govori o poljodjelcu koji je kopajući vinograd odsjekao zmiji rep na što mu je ova ugrizla dijete koje je odmah umrlo. Nagodinu opet je sreo istu zmiju i htio se pomiriti na što mu je ona rekla: „Dok ja gledim mesto de mi je negda bil rep, a ti groba svojega sineka, mi se nemremo pomiriti.“ (Botica 1995: 212) Ova pouka dokazuje da je narušen prirodni poredak i učinjena je velika šteta drugome pa je pomirenje nemoguće. Radi se o izmišljenoj profanoj etiološkoj predaji.

2.2 Zbirka pripovijedaka Matije Valjavca

Matija Valjavec skupio je mnoštvo pripovijetki na području sjeverozapadne Hrvatske, a zbirka je nazvana *Narodne pripovjedke skupio u i oko Varaždina Matija Kračmanov Valjavec*. Slušao je usmene predaje ljudi u raznim mjestima i zapisivao ih što je vjernije mogao. Napominje da se neke poklapaju i ponavljaju pa je pojedine zapisao u nekoliko varijanti, posebice kada su razlike veće i uočljivije. Zbirka je strukturno podijeljena na predaje o vilama, na predaje o rođenicama ili suđenicama, na predaje o vučjem pastiru i na različite predaje, a na kraju se nalazi dodatak narodnih pjesama. Ovdje se radi prvenstveno o usmenim (narodnim) bajkama koje ne ovise o nekim lokalnim, regionalnim ni nacionalnim obilježjima. (prema Botica 2013: 434) Bajka kao prozni oblik apstrahirala je sve konkretne podatke kao što su mjesto i vrijeme radnje, društveni poredak ili povijesna epoha, dakle ona je ageografična i ahistorična. U središtu je djelovanje likova kroz čije postupke i riječi sve saznajemo. (prema Kekez 1998: 183) S obzirom na tu apstrahiranost stvarnosti, koja je i inače svojstvena usmenoj književnosti, bajke se približavaju nestvarnom, fantastičnom, iracionalnom. Tako narodne bajke sadrže vile, coprnice, kraljeviće, vilinske konje kao i mnoga druga nadnaravna bića koja čudesnim moćima pomažu ili odmažu junaku u njegovoj pustolovini, a vrlo često nemaju imena, samo uloge. Junak je obično kraljević ili mladić koji na kraju postaje vladar, živi u sreći i bogatstvu.

Vladimir Propp u svojem djelu *Morfologija bajke* dijeli likove u nekoliko kategorija s obzirom na njihove funkcije. Smatra da su u bajkama prisutni ovi likovi: junak, lažni junak, pošiljatelj, kraljevna i kralj, pomoćnik, darivatelj i protivnik. (Propp 1982) U analiziranim ćemo djelima pronaći koji se od spomenutih likova javljaju. Prema Honkovoju paradigmi ovo su izmišljene profane etiološke predaje. Bajke imaju prvenstveno svrhu zabavljanja recipijenata.

2.2.1 Deček imel vilinskega konja

Zanimljiva je bajka iz Valjavčeve zbirke koja govori o sedmero braće spremne za ženidbu. Shodno tome, tražili su sedam sestara i pošli su u potragu. Svatko je uzeo jednoga konja, a najmlađi najslabijega i naizgled najlošijega. Najmlađemu bratu to nije nimalo smetalo jer je znao da je to Vilin konj. On je junak u ovoj priči, mlad je i prolazi kroz zahtjevnu pustolovinu. Uvijek mu pomaže konj koji ima znanje i lukavost te s njim kreće na put, a prema Proppovoj klasifikaciji on je lik pomoćnika.

U svojoj potrazi braća su prvo srele staru ženu i pitali je poznaje li nekoga tko ima sedam kćeri. Žena je odgovorila da ona ima osam i da mogu prespavati kod nje s obzirom da se bliži noć. Osmu je kćer zlatne kose sakrila i nikad je nikome nije pokazala. Braća su pristala i legla s njezinim kćerima, no najmlađeg je brata njegov konj upozorio da se moraju čuvati jer je žena kod koje će prenoćiti zapravo coprnica s lošim namjerama. Ona je ujedno protivnik junaku. Najmlađi brat ostao je budan cijelu noć i čuvao braću, šešire je stavio na glave djevojaka pa je coprnica noću odrubila glave svojim kćerima misleći da su to momci. Kad je legla i zaspala, najmlađi brat probudio je ostalu braću i pobjegli su. Šestero starije braće htjelo se riješiti najmlađega pa je on pošao svojim putem. Ovo je dio bajke u kojem junakova pustolovina počinje, a braća su pošiljatelji, odnosno oni koji su junaka na neki način „gurnuli“ u pustolovinu.

Mladić je sa svojim konjem krenuo na put i konj mu je savjetovao da putem ostavi sve što vidi, ali mladić ga nije poslušao pa je uzeo tri pramena zlatne kose, tri zlatna pera i zlatnu potkovu. Bila je ovo kušnja koju mladi junak nije prošao. Iako je bio upozoren, pomamio se za zlatom i uzeo ga. Došao je do grada u kojem se kod kralja zaposlio kao konjušar. Svoj je posao obavljao jako dobro pa su mu ostali sluge zavidjeli i napokon se sjetili kako će ga se riješiti. Rekli su kralju da je ukrao zlatne predmete koje nosi sa sobom, dakako nitko mu nije vjerovao da ih je pronašao putem. Konj ga je podsjetio da je sam kriv što ga nije slušao.

Kralj je zapovjedio mladiću da pronađe djevojku čije su zlatne vlasi i tako će sačuvati živu glavu. U toj mu je potrazi pomogao njegov konj svojom mudrošću, a djevojka koju su doveli kralju, a čija je kosa bila, je ona osma kćer coprnice zaključana u sobi. Kralj je bio zadovoljan jer je imao sina i ova se djevojka trebala udati za njega. Ona pak je rekla da će se udati za kraljeva sina tek kad se pronađe guska kojoj pripadaju tri zlatna pera i konj kojemu pripada zlatno kopito. Ovaj je zadatak opet pripao mladiću. Uz pomoć konja sve je prepreke prevladao i donio traženo, a na kraju, nakon što je i podojio devet kobila, djevojka zlatne kose odlučila je udati se za onoga tko će se okupati u tom kipućem mlijeku. Tako se prvo kupao mladić čiji je konj izvukao svu toplinu iz mlijeka i izašao je još ljepši, a kad je u mlijeko ušao kraljev sin, odmah je umro. Kralj je za sina uzeo mladića koji se oženio zlatokosom djevojkom. (prema Valjavec 1858: 5-12)

Junak je zahvaljujući posebnim moćima svoga pomoćnika konja uspješno prevladao sve prepreke i ostvario slavu postavši kralj te pronašao ljubav za koju se borio kroz svoju pustolovinu. Braća u ovoj predaji imaju funkciju naglašavanja junakove dobronamjernosti.

Najmlađi je brat zaslužio pomoć nadnaravnih moći zahvaljujući svojoj dobroti i neiskvarenosti, on je siromašni junak koji je zaslužio samo najbolje.

2.2.2 Vila v Molin-gradu

Stara je udovica imala sina koji je otišao u rat i hrabro se borio sve dok jednoga dana nije bio teško ranjen. Neustrašivi junak ratnik pobjeđivao je sve nedaće, međutim stiglo ga je zlo. Tek uto počinje njegova prava pustolovina u kojoj će mu samo vile kao ono nadnaravno i svemoćno moći pomoći. Molio je boga da mu da život još onoliko koliko je potrebno da ode do svoje majke i vidi je posljednji put. Odjednom, pred njim se stvori stara žena i govori mu neka joj kaže što moli i ona će mu dati. Zaželio je konja kojim će pobjeći od ratnika koji bi ga mogli ubiti. Uto žena lupi batom o tlo i pred njim se stvori konj na kojemu je odjurio spasivši živu glavu. Starica utjelovljuje lik darivatelja jer mu daje konja pomoću kojega junak prelazi velike udaljenosti.

Jahao je dugo i nije znao kamo ga konj vodi sve dok nisu zastali pred sjajnim gradom. Ušao je u ukleti grad i vidio da je sve skamenjeno, ljudi i životinje. Konj na kojemu je došao bila je vila koja je nestala odmah po dolasku. Izgubljen i začuđen odjednom u gradu ugleda djevojku zlatne kose koja je glasno vrisnula i pobjegla u zlatni grad. Pošao je za njom i sreo staru ženu koja mu je dala konja i sad mu ona ispriповjedi da je prije mnogo godina u ovom gradu vladao jako dobar kralj i nagrađivao je sve koji su činili dobro, a dao ubiti sve koji su činili zlo sve dok zločesti nisu ubili njega i njegova sina. Kad su ubili sina, začuo se glas: „vi nesrećni, vubili ste onoga koj bi vaš dobročinitel i otec vaš bil; zato budete jezero let prokleti, dok ne dojde jedan koj bu vas oslobodil.“ (Valjavec 1858: 18) Živa je ostala samo kraljeva kći koju će oženiti onaj tko oslobodi grad. Stara žena koja je pomagala junaku, otišla je i rekla mu da je vila koju uvijek može pozvati kad mu treba pomoć. Ona, osim što je u ovoj bajci darivatelj, ona je i pomoćnica koja uvijek priskače u pomoć.

Junak i kraljeva kći htjeli su se vjenčati, no nije bilo ni svećenika niti bilo koga drugoga, svi su skamenjeni. Ipak su otišli u crkvu, dali obećanje jedno drugome i pozvonili zvoncem kad je odjednom sve oživilo: i kameni ljudi i životinje. Čitav je grad u sreći živio nekoliko godina kad se junak koji je bio i kralj sjetio da želi posjetiti svoju majku. Supruga kraljica dala mu je najbolje konje vile i rekla mu da ode s njima, ali nikome ne smije reći odakle dolazi jer ako bilo kome kaže, vile će nestati i neće se moći vratiti. U ovoj legendi junak ostvaruje svoju zadaću,

oslobađa grad i osvaja ruku svoje voljene, no nakon nekog vremena opet odlazi u novu pustolovinu.

Kralj je otišao, prema svojoj prvoj namjeri, u posjet majci, no majka je već bila pokojna. Ljudi u kraju ispitivali su gdje je bio i odakle dolazi i najzad im je otkrio pa izgubio sve. Nije se mogao vratiti i očajan odlučio da će pokušati sve kako bi pronašao svoju suprugu. Bio je kod Mjeseca, kod Sunca, vjetrova sjevera, zapada, istoka i na kraju juga koji mu je pokazao gdje je Molin-grad i njegova voljena. Iako je izgubio sve i sam ostao izgubljen jer nije poslušao riječi svoje supruge, ostaje ustrajan u odluci da se vrati kući. Kad je stigao do grada čuo je pjesmu, njegova se supruga nakon sedam godina njegova izbivanja morala udati za drugoga. Ušao je i počeo pjevati pjesmu koju je pjevao kada je bio kralj, tako ga je ona prepoznala, otkazala vjenčanje i opet su živjeli sretno. (prema Valjavec 1858: 17-21) Junak je ovo koji ne treba veliku pomoć, dovoljno mu je samo malo da ga izbavi iz nedaće, ali svojom mudrošću i hrabrošću pobjeđuje sve, a ujedno uči na vlastitim greškama. Na taj se način vjerojatno ljudima davalo do znanja da ni junak nije nepogrešiv, da i on ima mana i da se ponekad ogлуši na neke upute pa zbog toga ispašta.

2.2.3 Inačice priča o vilama i dječaku

Bajke *Kraljič i Vila*, *Vile i deček*, *Vile dečka čuvale*, *Vile dečka pomogle*, *Vile dečku na pomoći*, *Vile dečku dobavile zorjinu rosu* vrlo su slične, poklapaju se u nekoliko točaka, imaju gotovo jednaku poantu i slijed, samo su pojedine pustolovine drugačije i to se najviše razlikuju po mjestu radnje. Mjesto radnje je izmišljeno kao što je uobičajeno za sve bajke. U ovim je bajkama vidljiva formula svojstvena svim usmenim predajama. U svima je uvijek troje ili sedmero braće koja nikad nisu osobito složna i kreću na svoj životni put kad im otac ostavlja svoju imovinu, kada umire ili kad ih naprosto šalje u život. Otac je, dakle, pošiljatelj koji junaka šalje u pustolovinu.

Opisana je pustolovina najmlađega i on je ujedno glavni lik kojega pratimo na njegovom putovanju, a na početku je uvijek opisan kao slabašan, pomalo glup i naivan. Karakterizacija lika nije duboka ili psihološka, opisan je tako da znamo da je on nositelj dobra, a njegovi također crno-bijelo karakterizirani likovi su protivnici, nositelji zla. Nerijetko on biva nasamaren od starije braće koja ga ne vole, čak ga preziru i žele mu zlo. Primjer nalazimo i u bajci *Vile prosu popasle* gdje najmlađi sin otkiva tko pase proso na njivi njegova oca. Nakon dva starija brata i on je noću čuvao zemlju i bio najuspješniji u tome pa ga otac hvali: „Ide starić glet trejti den

prosu i kad dojde dimo veli prvešem dvem sinom: ste se norca delali iz ovoga pak vam je ov občuval prosu da ne je nič ovu noč pojedeno.“ (Valjavec 1858: 39) Najmlađi sin ipak ima sreće pa nailazi na vile koje mu pomažu svojim mudrim savjetima ili nadnaravnim moćima. Postavljaju mu uvjete koje mora ispuniti kako bi iz svega izašao kao pobjednik. Događa se da mladi junak ne sluša vile pa pogriješi i izgubi sve ili mu se dogodi nešto još gore i mora proći još teže putovanje kako bi došao do cilja i završio sretno. To je iskušenje koje nije prošao, pokleknuo je. Važno je napomenuti da ipak na kraju uvijek pobjeđuje dobro, a kažnjeno je zlo. Zla braća i coprnice, koji su likovi protivnici, putem zadesi nesretna sudbina, ponekad ih pokori upravo mladi junak, ponekad se za to pobrinu vile, a ponekad i sama sudbina. Na kraju svake pustolovine mladi junak dobije ženu koja se usput pojavila u nekoj od pustolovina ili prepreka, najzad se za nju bori. U pojedinim se bajkama mladi junak oženi vilom.

Nagrada junaku su zlato i srebro, vlast i moć te voljena žena. Čovjek oduvijek teži nečemu višemu, većemu, boljemu. Koliko god ima, uvijek želi još i rijetko je zadovoljan, to je u prirodi svakoga. Ljudi su nekada maštali o blagu koje bi im osiguralo sigurnu egzistenciju i bolju budućnost. Kako novac još nije bio toliko poznat, dok još nije zamijenio trampu, odnosno robnu razmjenu, jedan od načina plaćanja bilo je srebrom i zlatom. Većina seljaka gotovo nikad nije došla u doticaj s istima pa je ono ostalo samo u pričama. Kada je netko imao srebra i zlata bio je izuzetno bogat, a samim time nužno i sretan. Jer, mislio je narod, tko ne bi bio sretan da ima toliko plemenitog metala. Zato svaki junak na kraju bajke dobiva puno srebra i zlata, to je nešto najviše što može dobiti, a svojim je djelima to svakako zaslužio. Siromah je to koji se izbori za sebe svojim plemenitim djelima.

2.2.4 Rođenice ili suđenice u bajkama

Rođenice ili suđenice su vile koje dolaze netom nakon rođenja djeteta i određuju način i vrijeme njegove smrti. Uvijek su tri, a opisane su nešto kasnije u radu. Valjavec je izdvojio čitavo poglavlje u kojem se nalaze bajke o ovim vilama: *Pripovetke od Rojenic iliti Sudjenic*. Sve bajke imaju gotovo isti obrazac, na početku je kratko opisano kako žena netom pred porod u kuću prima potrebitog starca ili slugu, pruža mu prenoćište („A gda je vreme došlo da bude mu rodila, došel je jeden bogec tam prosit stana.“), zatim rodi i dolaze tri vile rojenice koje određuju djetetovu sudbinu („Onda su došle Rojenice s svečom v ruki sudit deteta.“). Opisan je čak i njihov izgled koji se poklapa u pripovijetkama: „Na jen pot dojdejo tri žene. Bile so čisto belo oblečene, imele so na glavi bele veliko ropce a okoli vrata grole samih demantov zlata i srebra, lica bile su okrogloga, velekrasne žene kakti Vile.“ (Valjavec 1858: 85) Dakle,

karakterizacija je samo vanjska, unutarnja nije prisutna već je naglašeno njihovo zlo i to kroz opis njihovih djelovanja, o kojima više saznajemo u dijalozima koje one vode. Po njihovu dolasku kreće određivanje sudbine, a ovo je jedan od primjera:

„Gda je žena porodila onda dekla brže vun kurit peč i vodu za dete da ga opere. A Rojenice su taki došle sudit deteta. Jedna je rekla: za tri godine nekaj se v ovom zdencu koj je na dvorišču vtopi. Druga rekla: ne, on naj zrase veliki i soldat naj bude i onda bude od puške poginul. Trejta je rekla: ne, neg da bude trinajst let trinaest danov trinajst vur i trinajst minut star onda ga strela iz vedroga neba na sunčeni prah raztepe.“ (Valjavec 1858: 81)

Njihov razgovor uvijek čuje gost kojega je žena na početku primila u kuću i otkriva roditeljima kada će i kako dijete umrijeti: „Vezda pak bogec veli oni ženi koja je rodila: ja sem videl, došle su Sojenice pak so tak tomu detetu odsodile da gda bude dvanaest let preteklo, onda se naj vutopi i to se bude dogodilo.“ (Valjavec 1858: 86) Stoga, roditelji čitavo vrijeme paze na svoje dijete. Ipak, kada dođe predviđeni čas smrti dijete umire baš kako su vile odredile. „Gospodar je od ovoga vremena jako pazil na dete i, kad bi bilo izminulo sedem let, ne je imelo priliku se vtopiti, ipak je odišlo zdencu, vu koji je bilo malo vode, i onak se je zadušilo.“ (Valjavec 1858: 87)

Možemo se zapitati odakle ljudima takve ideje i čitave priče o nekom nemilom događaju, ali možda bi bilo najbolje shvatiti ih kao opravdanje. Opravdanje za roditelje i sve one koji su djecu morali čuvati u trenutku nesretne smrti, opravdanje za nepažnju i zlu sreću koja je odnijela živote mladića i djevojaka. Jer, kako objasniti, zašto se dijete baš tad utopilo, zašto je palo, ozlijedilo se i umrlo, zašto je mladić poginuo u ratu, zašto je nekoga pogodila strijela? Najlakše je sve premjestiti u maštu i okriviti zle vile koje su odlučile o nemilom sudbini osobe već pri rođenju.

2.3 Legende i predaje

Legenda je prozna vrsta koja se u hrvatskoj tradiciji očituje i kao samostalna vrsta, premda je usko vezana za predajni žanr. Pretežno sadrži religijske motive, ponekad nosi neke nejasne i povijesne, pojedinačne kolektivne asocijacije, a nerijetko obiluje fantastičnim elementima. Najčešće su teme usko vezane uz život kraljeva, vitezova, svetaca i drugih „uzvišenih“ ličnosti za čiji su život i djelovanje vezani čudesni, nevjerojatni događaji. (prema Botica 2013: 446) Prema Honkovom dijagramu legenda je izmišljena i sveta. Potvrdu toga pronaći ćemo i u legendama koje slijede. Honkov dijagram predaju određuje kao nadređen pojam legendi zato

što u nekim jezicima riječ legenda objedinjuje predaju i legendu, ali u hrvatskoj se folkloristici uvriježila terminološka razlika prema kojoj su legende isključivo vjerskog sadržaja kao što navodi i Botica. (Honko 2010: 354) S druge strane, predaja se bavi svakodnevnim događajima i doživljajima ljudi povezanih s neobičnim i natprirodnim zgodama. Ona je gotovo uvijek lokalizirana, naveden je grad ili neko mjesto. Njezino je važno obilježje vjerovanje, u predaje se vjeruje iako su fikcija. Zato je potrebno činjenično kao što su lokalitet i junaci koji daju vjerodostojnost predaji. I legende i predaje sadrže konkretno gradivo zato što one tumače nekim kulturnim i povijesnim pojavama. Iako na kraju predaje i legende nisu posve istinite, neupućeni recipijenti u njih vjeruju. Slijedi nekoliko predaja, a zatim legende o stvarnim hrvatskim povijesnim ličnostima.

2.3.1 Predaje o pozaju

Zbog učestalih potresa na međimurskom području početkom osamnaestoga stoljeća ljudi su bili u potrazi za objašnjenjem tih razornih događanja. Onovremeni slabije obrazovani narod nije mogao shvatiti podrhtavanje tla kao nešto što uzrokuje i stvara priroda. Isto tako, s obzirom da je Međimurje smješteno između dviju rijeka – Mure i Drave, česte su i poplave koje uništavaju usjeve i imanja diljem sela. Sve ove nepogode, odnosno prirodne promjene narod tumači na svoj način, ali nikako ne znanstveni. Objašnjenje se smjestilo u predaju i to onu o pozaju¹. Svaki je međimurski, varaždinski i podravski kraj, točnije svako selo, imalo svoju predaju o pozaju.

Ime pozaj (pojzija) vjerojatno dolazi od riječi pozijati koja u dijelu Hrvatskoga zagorja zamjenjuje riječi progutati, požderati, od nekoga sve uzeti. (Obadić 2007: 320) Pozoj je jednoglavi krilati zmaj s mnogo nogu i repom koji spava ispod površine zemlje. S obzirom na geografski položaj pojedinog mjesta, mještani pretpostavljaju gdje mu se nalazi glava, a gdje rep što ćemo vidjeti niže u tekstu gdje je opisano nekoliko verzija predaje o pozaju. Pozoj leži u močvarnim područjima i među bregovima odakle ugrožava ljude i stoku. Naime, stoka je pasla na močvarnim područjima i nerijetko se utopila u tim vodama jer su močvarni jarci prekriveni travom. Utopili su se i pojedinci koji su životinje pokušavali spasiti pa se vjerovalo da ih je pozoj progutao.² Zastraseni tim nemilim događajima, ali i uzastopnim potresima koji njišu njihove kuće, mještani su palili svijeće u crkvama i molili Boga za pomoć u borbi protiv velikoga zla. Pozoj, kao što će se pokazati u nastavku, nije bio jedan. Mnogo je sela, općina i gradova imalo neman krivu za sve nepogode i zlo koje se događa, a ne može se (ili ne zna)

¹ Pozoj - zmaj

² <http://mk-vitez.com/index.php/hr/pozoj> (9.7.2017.)

objasniti. U svakom je mjestu pozoj imao jednako obličje u strahovima i pričama ljudi, samo što su predaje dobile različita imena s obzirom na područje u kojem su nastale.

2.3.1.1 Zašto su ljudi toliko opsjednuti pozojem?

Pozoj je strašno biće koji živi samo u ljudskoj svijesti baš kao i zmaj s kojim ga možemo izjednačiti. Dio je predaje u koju ljudi vjeruju. Iako nije fizički stvaran, ne možemo zanijekati njegovo postojanje kada se toliko ustalio u narodu i pričama. Gotovo svi stanovnici Međimurja znaju što je pozoj, ako ništa, čuli su za njega u nerijetkom frazemu: „Bit boš kaj pozoj.“ što bi značilo da će te netko istući kao pozolja, odnosno jako.

Za objašnjavanje neobjašnjivih pojava u doba kada znanost nije razvijena i sveprisutna, kada ljudi žive od zemlje i ovisni su o njoj, potreban je krivac za sve, a posebice za uništavanje usjeva. To potvrđuje i dio dijaloga iz priče Kneja kada razgovaraju brat i sestra i uočavaju nevrjeme koje se bliži njihovom selu: „Sam rekla da tam pri šumi nekaj halaburi! Veliju da se v Križnoj grabi pozoj zbudil! Joj meni, se bu nas...“ U ljetnim mjesecima približava se nevrjeme što je uobičajeno za vruće dane, ali onodobni mještani to ne znaju pa vjeruju da se probudio pozoj i on izaziva nevrjeme.

Nameće se pitanje je li doista potreban pozoj kako bi narod imao biti u strahu od nečega? Možda taj strah drži ljude zajedno i sprečava eventualne loše ljudske postupke jer vjeruju da će njima razljutiti pozolja i prouzročiti još veće katastrofe. Potvrđuje nam to i literatura jer *prema nekim folkloristima, priče o susretu s nadnaravnim bićem utječu na ponašanje članova zajednice za koje je poželjno da bude u skladu s društvenim vrijednostima i normama. Eventualno kršenje određenih normi uzrokuje iznenadno pojavljivanje nadnaravnog bića koje na razne načine kažnjava čovjeka radi kršenja normi i tabua.* (Šešo 2016: 174)

2.3.1.2 Čakovečki pozoj

U Čakovcu je poznata predaja o zelenom pozaju. Među građanima kruži predaja koja govori da potrese uzrokuje velika neman vretenasta oblika s mnogo nogu, glavom s ustima u kojima je izraslo šezdeset i sedam zuba. (prema Kalšan 2011: 13) Vjeruje se da je glava pozolja smještena ispod župne crkve svetog Nikole, a rep ispod staroga grada. Neki navode da je obrnuto. Svaki put kad je zvijer gladna, ona izroni na površinu zemlje i zgrabi nešto ili nekoga, a posebno voli malu djecu. U predajama su postojale čak i različite teorije o postanku pozolja.

Građani su razmišljali da prinose žrtvu jednom mjesečno kako bi smirili zvijer. Međutim, sve su borbe uzaludne, potreban je junak. Junak koji će biti dovoljno hrabar da se suprotstavi nemani i ubije ju. U grad su dolazili mnogi vitezovi koji su ga pokušavali ubiti raznim oružjem, ali sve je bilo bezuspješno zbog čvrstog oklopa zvijeri. Nagađalo se da će se veliki okršaj dogoditi na dan pogubljenja Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana i da će zmaja pogubiti đak, grabancijaš³ iz Čakovca, vrlo učen i hrabar. Takav čovjek mora imati nadnaravne moći i drugovati s vilama, vilenjacima i vragovima.

1738. godine sa studija u Grazu dolazi mladi plemić Matija Čakovečki i slušajući predaju o pozaju odlučio da će baš on pokušati ubiti zvijer i riješiti svoj narod straha. Upravo kao što se nagađalo, na godišnjicu pogibije hrvatskih velikana Matija odlazi u središte grada Čakovca i izaziva pozaju. Uto se diže oluja, bijesna zvijer izlazi na površinu i nastaje sveopći kaos. Porušene su mnoge kuće, uništena je većina grada, ljudi su izgubljeni. *Matija je skočio zmaju na leđa i poletio na krilima pozaja, promatrajući užasnut ispod sebe razorni potres. Letjevši prema zalasku sunca, Matija je jednim udarcem mača odrubio glavu zmaju. Neman se srušila na tlo, a građani Čakovca i Nedelišća okružili su mrtvu zvijer koju je Matija isjekao na komade i meso podijelio sironinji.* (Dečak 2017: 58) Na zadovoljstvo svih, pozaj je ubijen, a narod spašen, strah je nestao.

Veliki junak Matija grabancijaš spasio je narod i obranio ga od zla. U narodu je nastao spokoj i ljudi su živjeli u uvjerenju da je pozaj zauvijek svladan. U ovom je slučaju junak svojevolumeno pošao u pustolovinu jer se osjećao pozvanim na taj čin. (prema Campbell 2009: 68) Ipak, nekoliko desetljeća kasnije čakovečko tlo opet se zatreslo i razoren je velik dio grada i okolice. Tako predaja o pozaju ispod Čakovca živi i danas. (prema Kalšan 2011: 13-15) Tipična priča o junaku kojemu se svi nadaju i kojega svi čekaju. On na kraju dolazi kao dobro koje uvijek pobjeđuje zlo. Njegovo je važno obilježje visoko obrazovanje. Morao je završiti mnoge škole, čak i trinaestu, školu magije, kako bi uspio u svom naumu.

2.3.1.3 Štrigovski pozaj

Štrigova je općina na krajnjem sjeveru Međimurja i Hrvatske, smjestila se na nadmorskoj visini od dvjesto dva metra pa pripada Gornjem Međimurju. I u njoj postoje brojne predaje, a jedna od njih je upravo ona o pozaju. Glava pozaja nalazi se na uzvisini ispod crkve svetog Jeronima, a rep mu je u nizini, kod crkve svete Marije Magdalene. U Štrigovi se govori

³ Đak grabancijaš – mladić sa završenih dvanaest školskih godina i trinaestom crnom, vrazjom školom.

da mladi pozoj mlati repom svakoga proljeća zato što tada naiđu velike vode u nizini. (prema Purić Hranjec 2006: 202) Narod razlog tome nije vidio u prirodnim promjenama i podizanju vode uzrokovano otapanjem snijega već je za sve okrivljen pozoj. Junak koji će pogubiti zmaja u ovoj se legendi ne spominje, barem ne u zapisu, ali vjerojatno su mještani godinama čekali svog izbavitelja i zaštitnika.

2.3.1.4 Črni pozoj u Svetom Jurju na Bregu

Sveti Juraj na Bregu mjesto je koje se također nalazi u Gornjem Međimurju, a ime je dobilo po kršćanskom mučeniku svetom Jurju. Pozoja je u ovome mjestu ubio upravo sveti Juraj, junak na bijelom konju nakon što je godinama sprječavao da pozoj uopće izađe iz zemlje i to svojom malom crkvicom. Kapelica je štitila područje i stanovnike od svih nepogoda i nesreća, kao i zlih sila.

Ova predaja u sebi krije pretkršćansko vjerovanje, naime, bijeli konj svetog Jurja asocira na bijelog konja starohrvatskoga boga svjetlosti Svanimira ili Svevida⁴. (prema Purić Hranjec 2006: 202) Proljetni običaji kao što je jurjevski krijes upućuju na to da je sveti Juraj nastavak obožavanja starih božanstava sumerskog Tamuza ili grčkorimskog Adonisa. (prema Vrkić 1995: 429) Osmog lipnja 2008. godine urušio se toranj crkve sa zvonikom, šteta je bila neizmjerena, posebno ona u srcima mještana. Toranj se urušio zbog loših temelja i neprecizno izvođenih radova konzervatora koji su obnavljali crkvu. Prije nekoliko stoljeća ljudi bi za ovaj događaj zasigurno optužili pozoja.

2.3.1.4.1 Starohrvatski bog *Svanimir* ili *Svevid*

U pretkršćansko doba u Međimurju u mjestu Donji Vidovec nalazilo se starohrvatsko svetište na mjestu zvanom Glavatišće. Prema usmenoj predaji i mitologiji, upravo je u blizini te lokacije na donjovidovečkoj strani, na tom brežuljku, bio podignut sedam metara visok drveni lik boga Sunca i svjetlosti. Svanimir, Svantevid ili Svevid, vidovnjak i zaštitnik ondašnje vojske. Simbolično je nazvan najvjerojatnije po svoje četiri glave. Bog Svanimir boravio je u hrastovoj šumi Dubrava, danas mjesto Donja Dubrava, te se borio s podzemnim bogom Velesom koji se znao pretvarati u pozoja i pobijedio ga. Mjesto podzemnog boga u legendama je vezano uz Vražju jamu i utok triju rijeka iza Donje Dubrave. (prema Purić Hranjec 2006: 204) Na pilani u Cirkovljanu⁵ u kori hrasta pronađen je pisani trag koji datira u doba otprilike

⁴ Svanimir – starohrvatski bog svjetlosti.

⁵ Cirkovljan - naselje u Republici Hrvatskoj, u sastavu Grada Preloga, Međimurska županija.

prije dvije tisuće godina. Kršćansko vrijeme dovelo je do uništenja pougljenjene kore koja je trebala svjedočiti o sedam metara visokom divu. Ipak, na tom su se mjestu do kraja devetnaestog stoljeća plesala obredna kola na Ivanje što upućuje na moguće postojanje sedam metara visokog Svevida s četiri glave.⁶

2.3.1.5 Vidovski pozoj u Čičanjskoj jami

Donji Vidovec mjesto je u Donjem Međimurju čije je stanovništvo također bilo uvjereni da postoji pozoj. Naime, u *najbližoj okolici Donjeg Vidovca bile su četiri jame za koje je narod vjerovao da se u njima nalazi pozoj. To su bile Žuta jama, Čičanjska jama, Kantorova jama i Čukalečka jama.* (Obadić 2007: 320) Stanovnici su bili posve sigurni da je u Čičanjskoj jami⁷ boravio pozoj.

Međimurje je bogato vodama – kako rijekama i potocima tako i jezerima i močvarama koje su ljude oduvijek intrigirale. Nažalost, nije rijetkost da se netko utopi u takvim vodama, a zagonetnu smrt ljudi su opravdavali zlokobnim zvijerima koje su ljuto uzimale ljude. *Na području Donjeg Vidovca mještani vjeruju da pozoja može ubiti samo Dijak Grabancijaš koji je završio dvanaest škola, ali ne i trinaestu koja nije postojala, škola magije za koju je očito znao. Kaže se da on magijskim riječima pozove zmaja iz jame, zajaše ga i s njim odjaše u Afriku.* (Purić Hranjec 2006: 203)

Sve su ovo predaje proizašle iz ljudske mašte pa možemo pretpostaviti da junak pozoja odvodi u Afriku jer je to mještanima ovih krajeva sasvim nepoznata zemlja i pitanje je što se u njoj sve nalazi. Sam pojam Afrike u stanovnicima Međimurja, ali i mnogim drugim Europljanima, budi maštu. Nedokučivi je to svijet u kojemu je moguće da postoje još gore zvijeri od ovdašnjih pozoja, a s obzirom da je doista daleko, pozoj koji tamo odleti neće se moći vratiti. To je sasvim dovoljan razlog da ga Dijak Grabancijaš odvede tamo. *Kraljevi-ratnici iz davnine svojem su djelu prilazili u duhu pogubitelja čudovišta. Dapače, ova formula sjajnoga junaka koji ide na zmaja poslužila je kao sjajan način opravdavanja odlazaka u sve križarske ratove.* (Campbell 2009: 343) Ovaj je primjer samo jedan od načina zavaravanja ljudi kako bi vođe opravdali svoja nedjela.

⁶ Prema: <https://medjimurje.hr/aktualno/arhiva/predstavljanje-svevida-u-donjem-vidovcu-2427/> (3.7.2017.)

⁷ Jama, Čičanjska jama ili koja druga jama u ovim međimurskim pričama zapravo označava močvaru, jezero, rukavac rijeke.

2.3.1.6 Pozoji i podzemni bogovi iza Donje Dubrave

Donja Dubrava je mjesto blizu rijeke Mure u Donjem Međimurju, a nedaleko mjesta nalazi se Vražja jama u kojoj, prema predaji, živi Vrag ili pozoj. (prema Purić Hranjec 2006: 203) Zanimljivo je što se pozoj ovdje izjednačava s Vragom. Vjerojatno zato što je jednako zao, nepredvidiv i nepobjediv. Iza Donje Dubrave nalazi se ušće triju rijeka – Mure, Drave i Trnave i uz njih se veže nekoliko predaja o pozojima, čudnim bićima i podzemnim starim bogovima. Vjeruje se da tu žive i kače⁸ s devet repova i više glava, a u bajkama se one pretvaraju u kraljeviće ako im se ispune želje. (prema Purić Hranjec 2006: 203) Ovo je neuobičajen slučaj kada se pozoj pretvara u kraljevića, ali pitanje je postaje li on dobar ili ostaje loš. Predaja to ne otkriva pa možemo samo pretpostaviti da postoje argumenti za to da postaje dobar jer mu se ispunjavaju želje te zato postaje zadovoljan i sretan, odnosno, nema više razloga za zlo jer ima sve što poželi. S druge strane, to je i dalje pozoj koji ni u jednoj verziji nema dobrote u sebi pa se pretvara u zla kraljevića koji i dalje nanosi štetu ljudima.

2.3.1.7 Čukovski pozoj i djevice

Čukovec je mjesto u donjem dijelu Međimurja uz koje se također vezuje postojanje pozoja. Varijanta ove predaje uključuje i djevice. *Postoji vjerovanje da će pozoj plamićima koji svijetle u noći dati do znanja želi li neku djevicu ili ne.* (Purić Hranjec 2006: 204) Mlade su se djevojke zbog ove predaje bojale izlaziti noću iz svojih domova kako ih ne bi uzeo zmaj. Ova predaja vjerojatno nije slučajna, naime na taj su način obitelji sprječavale svoje kćeri da izlaze noću i nalaze se s momcima, a samim time bilo je vjerojatnije da će tako ostati sačuvana njihova nevinost. Bilo je u interesu obitelji, točnije roditelja, da djevojka ostane sačuvana za muža kojega su joj izabrali, a ne da pronađe momka i zaljubi se, te na taj način osramoti svoju obitelj.

2.3.1.8 Legenda o šaranu bez repa, pozaju boga Peruna

Vode su oduvijek u ljudima budile svojevrsno strahopoštovanje. S jedne strane ljudi su vodama zahvalni jer od njih žive, ali s druge strane vode su im nerijetko načinile velike štete u poplavama. Osobito su tome bili izloženi stanovnici Donjeg Međimurja uz rijeke Muru, Dravu i Trnavu pa su u tim krajevima nastale predaje o vodenim zvijerima, čudnim bićima i

⁸ Kača - zmija

vodenjacima. Ta su vjerovanja prisutna ponajprije u selu Oporovec i dijelu grada Preloga kao i nekim mjestima uz Muru.

Primjerice, vjeruje se da ribiči ne smiju loviti ribu u podne jer bi mogli uloviti šarana bez repa, a to je ustvari mali zmaj. *Riječ je o vrlo starom vjerovanju, smatralo se da starohrvatski bog Perun jaše na šarkanju, zmaju koji je nastao od šarana bez repa.* (Purić Hranjec 2006: 205) Vodenjak je prisutan i u priči o začaranoj šumi zvanoj Kneja. Mlada djevojka Jana išla je umiti se na rijeku Dravu kad je upala u vodu i uhvatio ju je vodenjak. „Daleko od Sunca i ptica leluja podvodno bilje. Drijema dlakavi vodenjak na svom prijestolju od oblutaka, korijenja i krljušti, zadovoljan što je konačno uhvatio Janicu.“ (Bajuk Pecotić 1999: 14) Na kraju je vodenjakov sin Vanček taj koji spašava Janu, junački ostavlja zlog oca i mračne svjetove svjestan da će se nakon vjenčanja s Janom odreći svih moći. Junak koji čini sve za svoju ljubav, odriče se čak i oca i svojih korijena.

2.3.2 Predaja o pesjanekima

Sveta Marija i Donji Mihaljevec se u svojoj varijanti predaje boje pozoja noću kao i u Čukovcu. Govori se da one koji noću kroče putovima kroz livade i šume prate „duše“, zapravo plamičci mrtvih duša koje bi im mogle nauditi. (prema Purić Hranjec 2006: 204) Mogli bismo zaključiti da ni ova predaja nije slučajna, ali ona, za razliku od prethodne, služi kako bi se zastrašilo ljude koji noću imaju loše namjere kao što su krađe ili slična razbojništva. Ona sprečava lopove da krađu, a čuva dobronamjerne prolaznike koji radije ostaju u kućama i putuju danju da im noću ne bi naudivo netko s lošim namjerama.

Taj je strah imao i opravdane razloge jer je ljeti ponekad došlo do podzemnih požara treseta, a gorjeli su danima i mjesecima. Vjerovalo se da se pozoj u podzemlju razljutio pa riga vatru. U bajkovitoj priči *Vodenica* (Bajuk Pecotić 1999: 34) također se spominju mrtve duše: „Pozornost mu privuku drhtava plavičasta svjetla u daljini. (...) Svuda oko njega, nad sanjivim poljima, poput užganih svijeća tinjahu duše pokojnika...“ (Bajuk Pecotić 1999: 34) Ljudi su strahovali od duša pokojnika i susreta s istima pa su izbjegavali izlaziti noću, posebno na neka zloglasna mjesta oko kojih su se splele jezovite priče kao što je slučaj u priči *Vodenica* u kojoj su se mještani bojali približiti zapuštenom mlinu. Mjesto poput ovoga tipično je za predaju jer joj daje vjerodostojnost.

Predaja o „pesjanekima“ tipična je za Donji Mihaljevec i ta verzija govori da se noću ne smije voziti kola. „Pesjaneki“ su zločeste mrtve duše koje volovima ili kravama ne bi dopuštali

da vuku kola pa su ona ostajala u mjestu. Postojala je još jedna varijanta predaje u kojoj su „pesjaneki“ ostatak sjećanja na provalu Mongola 1241. godine u Međimurje i to preko zamrznutih rijeka Mure i Drave. Uništavali su sve pred sobom pa ih se narod bojao i nazvao „psoglavci“. (prema Purić Hranjec 2006: 204) Vid Balog je u svojoj knjizi *Hrvatska bajoslovlja* između ostaloga naveo izvorni zapis o pesjanekima, odnosno, kako se u spomenutoj knjizi nazivaju, pesoglavcima:

„Tatari jesu leta 1242. vu Horvatski orsag aruvali i do dneva denešnjega vsi naši kraji žive pripovesti o njemi; makar su došli i prešli dosti fletno, svet je zapametil njih nasilnost nezgovornu – ter ga se i denes spomene v spomenku, legendi ili pripovedanju o Pesoglavcih. Nekotero predanje je tak živo kagdar su Tatari nalegli pred stotinu let.“ (Balog 2011: 180)

2.3.3 Legenda o Izabeli i Nikoli

Legenda o Izabeli i Nikoli poznata je u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske, a uključuje stvarne povijesne junake. Naglasak je na vanjskoj karakterizaciji likova koji ističu njihovu ljepotu i bogatstvo, a njihova djela dokazuju plemenitost ili loše namjere i zlo. Grof Juraj IV. Zrinski u čakovečkom je dvorcu organizirao viteški turnir. To je doba kada su muškarci u slobodno vrijeme odlazili u lov ili na razne turnire i igre gdje su pokazivali svoje vještine. Na turnir u Čakovec stigli su brojni uglednici osobito motivirani viješću da će nagradu pobjedniku uručiti lijepa plemkinja Izabela Petroci, kći plemića koji je bio prijatelj Zrinskih.

Jedan od sudionika turnira bio je Nikola Malakoci, kapetan tvrđave Bajcsa, poznati junak. On je svojim vještinama i hrabrošću nadvladao sve i pobijedio na turniru, a prema dogovoru, nagradu mu je uručila Izabela Petroci. Između dvoje mladih dogodila se ljubav, ali Izabela je već bila obećana mađarskom plemiću Janosu Gyulafyju. Grof Juraj IV. Zrinski uočio je ljubav i odlučio im pomoći. Znao je da je Malakoci vrlo siromašan pa je organizirao turnir u bacanju buzdovana, a što je veća udaljenost od točke bacanja to će više pobjednik dobiti. Tako je Nikola Malakoci opet pobijedio, bacio je buzdovan na polje do kojega je bilo četrdesetak minuta hoda i na taj način postao bogat pa su Izabelini roditelji pristali dati kćer njemu.

Mađarski plemić Gyulafy, kojemu je Izabela bila obećana, saznaje za preokret i traži način kako rastaviti zaručnike. Saznaje da je Nikola po vjeroispovijesti protestant, a protestantizam se smatrao neoprostivim grijehom. Izabelin otac zaustavlja vjenčanje jer ga je Gyulafy ucijenio,

zaprijetio mu je da će opstruirati karijeru njegova sina u Vatikanu – pisat će papi i biskupima. Tako je otac žrtvovao sreću svoje kćeri zbog budućnosti sina. Tužna i rastrojenih živaca, Izabela se baca s utvrde Gradišćak i umire. Nikola je dao porušiti utvrdu Gradišćak, a nekoliko godina kasnije sagradio je dvorac u Lapšini⁹ gdje je s drugom suprugom živio do smrti. U čakovečkom atriju staroga grada nalazi se Nikolin lik u oklopu – u desnoj ruci drži Izabelin buzdovan kao simbol ljubavi, a u lijevoj dršku mača.

Nikola je tipični junak ljubavnik koji je svoju hrabrost koristio kako bi dokazao ljubav prema ženi. Diljem cijelog svijeta, u svim vremenima i narodima javlja se motiv teške zadaće za junaka kao preduvjet za brak s odabranicom. U pričama ovog tipa roditelj ima ulogu svedršca; junakovo vješto rješenje zadaće ravno je pogubljenju zmaja. Nametnute kušnje nemjerljivo su teške i na temelju njih mogli bismo zaključiti da se roditelji protive braku. Roditelj-bauk ne želi da se život nastavi svojim tokom; pa ipak, kad se pojavi doličan kandidat, nijedna zadaća na svijetu nije preteška za njegovu vještinu. (prema Campbell 2009) Junak postaje svemoguć, prelazi nezamislive prepreke, kao da je sve na njegovoj strani, sudbina želi da on pobijedi. Tako je i Nikola prelazio razne prepreke kako bi mu roditelji predali Izabelu, ali sve to nije bilo dovoljno. Jedno važno obilježje šesnaestostoljetnog junaka mu je nedostajalo, a to je katoličanstvo. Tradicija u narodu nalagala je katoličanstvo i vjernost rimskom papi pa Nikola kao junak nije mogao biti ostvaren u potpunosti.

Prema Honkovom dijagramu ovo je djelo na granici legende i demonološke predaje zato što ima stupanj činjeničnoga i povijesnoga, a to potvrđuje postojanje grofa Jurja IV. Zrinskog, Nikole Malakocija i drugih povijesnih likova. Izmišljen je dio koji opisuje daljinu bacanja buzdovana koja je preuveličana.

2.3.4 Legenda o ljubavi markize Ane i kralja Karla III

Ova legenda također uključuje stvarne povijesne junake. Španjolski kralj Karlo III upoznao je markizu Anu Pignateli i među njima se rodila ljubav. Markiza Ana je zatrudnjela i, kako bi izbjegli skandal, češki grof Ivan Mihalj Althan iz uže kraljeve pratnje oženio se Anom. Kralj Karlo III 1719. godine potpisao je darovnicu kojom je cijelo Međimurje darovao grofu Ivanu Althanu. Karlo III živio je sa suprugom u Beču, ali je dolazio u česte posjete svojoj ljubavnici

⁹ Lapšina – je naselje u Međimurju smješteno blizu Svetog Martina na Muri. Kaštel Lapšina nalazio se u blizini Sv. Martina na Muri, a u drugoj polovini 16. stoljeća izgradio ga je plemić Nikola Malakoci na zemlji dobivenoj od Juraja Zrinskog. Godine 1708. Lapšinu su opustošile Rakocijeve čete nakon čega je obnovljena u vrijeme Althana. Posljednji put kaštel se spominje 1768. godine.

u Čakovec s kojom je imao tri sina. Nakon smrti supruga Althana, Ana odlazi u Beč gdje je dvorska dama i u svojem salonu okuplja brojne umjetnike i učenjake.

Nadala se da će jedan od njezinih sinova naslijediti prijestolje s obzirom da je Karlov zakoniti sin Leopold umro mlad. Ipak, na vlast je došla Karlova kćer, kasnija kraljica i carica Marija Terezija. (prema Purić Hranjec 2006: 207) Činjenice su povijesni junaci kao i njihovi odnosi, ali vjerojatno je izmišljen veći dio legende o odnosu markize Ane i kralja Karla III. Možda upravo zato što su ljudi ovih krajeva sjeverozapadne Hrvatske težili vlasti i maštali o vladaru svoje krvi. Junakom bismo u ovoj legendi mogli prozvati grofa Althana koji je prihvatio odbačenu ženu i spasio njezin i kraljev ugled. Dakako, bio je bogato nagrađen za svoj postupak, ali prihvatio je život kakav isprva zasigurno nije planirao.

2.3.5 Legende o Zrinskima

Plemićka obitelj Zrinski 1546. godine dolazi u Čakovec koji postaje njihovo novo i najvažnije vlastinstvo. Nikola Šubić Zrinski morao je, po dogovoru s kraljem Ferdinandom, provaliti u grad kako bi ga oduzeo Petru Kegleviću kojega sam kralj godinama nije mogao otjerati s posjeda. Zrinski su otada uživali veliku slavu i čast. Čakovec, Štrigova i Legrad bili su utvrđeni gradovi na ovim prostorima, a ujedno i poznati trgovački gradovi pa su Zrinski upravljali ogromnim bogatstvom, trgovinom, prometom, proizvodnjom, preradom željeza, srebra, drva, žitarica i vina. Imali su posjede od Mure do Jadranskoga mora s većim gradovima kao sjedištima, a u tim su gradovima sagradili raskošne palače.

Godinama su bili najmoćnija obitelj počevši od Nikole Šubića Zrinskog koji se proslavio u junačkim ratovima protiv Osmanlija. Njegovi su praunuci Nikola i Petar ojačali gospodarski razvoj područja na kojem su vladali i učinili život stanovnika mnogo lakšim, sigurnijim i bezbrižnijim. Golema imanja kojima su upravljali bila su prije svega materijalna podloga za vođenje njihove samostalne politike i njihove borbe za obranu Hrvatske. Imali su međunarodni ugled i moć, ali neprestano su bili u sukobu s centralističkim, germanističkim i apsolutističkim težnjama Bečkoga dvora. Zalagali su se za očuvanje hrvatskog teritorijalnog integriteta i hrvatske državnosti što je bilo u suprotnosti s namjerama Beča da od Hrvatske stvori austrijsku provinciju. Zrinski su tada bili nositelji hrvatske državne ideje i samostalnosti hrvatskog naroda. (prema Kalšan 2006: 57-64)

Narodu su Zrinski bili uzor, pružali su im sigurnost i ljudi su ih voljeli. To će potvrditi i legende koje slijede. Kada ljudi stvaraju usmenoknjiževna djela, ne mare za vlast, iskreni su i

izražavaju svoje osjećaje bez zadržke. Ove su legende dokaz da su Zrinski bili doista voljeni i cijinjani od vlastita naroda. U svakoj su pozitivni junaci koji uvijek gledaju na dobro svojih ljudi, imaju neprijatelja koji je zao u očima naroda. Ponekad nam ovakve legende mogu reći više o nekom povijesnom razdoblju od bilo kakve „službene“ povijesti.

2.3.5.1 *Misterij kuršanečke šume*

Nikola VII. Zrinski je bio junak koji je uspješno odgovarao na turske napade i branio svoj narod, no nije se, kao ni brojne druge hrvatske i ugarske vođe, složio s odlukom kralja Leopolda I. koji je sklopio „Vašvarski mir“¹⁰. Vođe su se dogovorili i nastala je takozvana Zrinsko-frankopanska urota¹¹ protiv bečkoga dvora u želji da se ostvare povoljnija prava. Ta urota nije uspjela, možemo posumnjati da je indirektno ugušena nenadanom i misterioznom smrću vođe pokreta Nikole VII. Zrinskog. Prema Honkovom dijagramu ovo je djelo legenda jer sadrži istinite povijesne junake, naime Nikola Zrinski doista je poginuo u kuršanečkoj šumi, ali kako je poginuo nikada nije otkriveno pa je jedna od izmišljenih teorija i ova koja slijedi.

Naime, u doba Zrinskih lov je bio česti oblik razonode i druženja brojnih uglednika, aristokrata. Tako je jedne zime Nikola VII. Zrinski organizirao lov u šumi u Kuršancu, mjestu nedaleko Čakovca. Stigli su svi uglednici, Nikolini istomišljenici i zagovornici urote. Politička je situacija vrlo nestabilna i nesigurna. Bečki dvor saznao je za planirani ustanak pa je moguć atentat na Nikolu kao jednog od vođa pokreta. Te je vijesti, uoči lova, Nikolinoj supruzi Sofiji donio glasnik Ferenc Nadaždi, Nikolin prijatelj, vrhovni mađarski dvorski sudac. Sofija je od početka imala loš osjećaj, a u trenutku kad je dobila vijesti, nad dvorom su letjele crne vrane u jatima i zloslutno su graktale.

Crna vrana jedna je od tri zloslutne ptice glasnice, a naviješta smrt. Vjeruje se da ako se crna vrana nekome zaleti u prozorsko staklo netko mora umrijeti u obitelji. (prema: Balog 2011: 58) Uto u dvor na kolima dovoze tijelo mrtvog Nikole kojega je navodno u lovu ubio ranjeni vepar kojega je Nikola pokušao ubiti. Za Nikolom su žalili brojni uglednici, prijatelji i narod. Mise zadušnice služene su u Rimu, Beču, Pragu, Parizu i brojnim drugim gradovima. (prema

¹⁰ „Vašvarski mir“ – sporazum koji je kralj Leopold I. sklopio s Turcima nakon što ih je Habsburška carska vojska pobijedila 1. kolovoza 1664. Uvjeti toga mira bili su vrlo loši budući da su Turci mogli zadržati sve što su do tada osvojili pa su se hrvatske i ugarske vođe pobunile. (prema: https://hr.wikipedia.org/wiki/Nikola_VII._Zrinski 5.8.2017.)

¹¹ Zrinsko-frankopanska urota bio je pokret hrvatskog i ugarskog plemstva protiv apsolutističke politike Habsburgovaca u razdoblju od 1664. do 1671. godine. Pokušali su oduprijeti se nastojanjima bečkog dvora da Hrvatskoj i Ugarskoj nametne centralizam i apsolutizam. (https://hr.wikipedia.org/wiki/Zrinsko-frankopanska_urota 5.8.2017.)

Kalšan 2011: 25-27) I danas postoji sumnja u navodni napad vepra na Nikolu. S obzirom na političku situaciju moguće je da je vepar bio samo paravan, a da su ga smaknuli poslanici s bečkog dvora. Nažalost, misterij će vjerojatno zauvijek ostati nerazriješen. Ipak, Nikola je ostao hrabri junak koji se nije bojao usprotiviti vlasti zagovarajući prava svojega naroda. Prema Campbellu Nikola je junak ratnik koji spašava zajednicu od neprijatelja i nepravde protiv kojih je čovjek nemoćan i to mu daje veličinu.

2.3.5.2 *Povelja slobode*

Grof Juraj IV. Zrinski mirno je večerao sa svojom obitelji kada su ga sluge pozvale da izađe na kulu i pogleda što se događa izvan njegova dvora. Izašao je i tužno promatrao vatrenu stihiju koja je uništavala sve pred sobom. Do požara je došlo u kovačnici, a proširio se cijelim selom sve do grada. Tužni gospodar žalio je svoje ljude i njihovu sudbinu pa je odlučio pomoći, olakšati im život. U svojim mislima stvorio je viziju modernog, bogatog i moćnog grada u kojem će građani biti slobodni. Već sutradan izložio je svoje ideje predstavnicima grada Čakovca i razvoj je mogao krenuti uz njegovu velikodušnu pomoć. Grof Juraj IV. Zrinski sastavio je Povelju slobode stanovnicima predgrada i utvrde kojom će Čakovec dobiti privilegij slobodnog trgovišta, a stanovnicima će se osigurati, bolji, sigurniji i kvalitetniji život. Svi ljudi će imati jednaka prava i mogu slobodno raspolagati svojom imovinom i razvijati svoje obrte ili gospodarstva, a naturalna obveza bila je minimalna. Za vrijeme čitanja Povelje građani su slušali s oduševljenjem i njihov dugo sanjani san napokon je bio ostvaren. (prema Kalšan 2011: 5-6) Prema Honkovu dijagramu ovo je povijesna predaja.

U očima svojih sugrađana grof Juraj IV. Zrinski bio je i više nego junak jer im je pomogao u najtežoj situaciji, a ujedno im osigurao bolji, i prije svega, slobodni život. Nije bio gospodar koji samo uzima od svojih podanika već onaj koji je svjestan da bez njih neće biti moguće. Dao je ljudima priliku da svojevrijem donose odluke vezane uz vlastiti život i posao, kao i za svoje obitelji.

Vrhunski junak nije onaj koji tek nastavlja dinamiku kozmogonijskog kruženja, već onaj koji iznova otvara oko - tako da se kroz sve odlaske i dolaske, naslage i agonije svjetske panorame, ona Jedna Prisutnost opet može opaziti. Ovo traži dublju mudrost od onog prvog, a posljedica mu nije obrazac djelovanja, nego znakovitog predstavljanja. Simbol prvoga je vrli mač, a drugoga žezlo vlasti, ili knjiga zakona. Karakteristična pustolovina prvoga je osvajanje nevjeste - nevjesta je život. Pustolovina drugoga odlazak je k ocu - otac je ono nevidljivo neznano. (Campbell 2009: 346)

2.3.5.3 Dvoboj

Na prostranom polju susrele su se dvije velike vojske. S jedne strane kršćanska vojska željna slave, a s druge strane Osmanlije, strah i trepet sviju. Kršćanska vojska vođena je Jurjem IV. Zrinskim, a tursku vojsku predvodio je poznati budimski junak Hasan paša Sokolović. Kako bi se izbjegle velike ljudske žrtve, dogovarali su se dvoboji među najvećim junacima vojske, a pobjednik dvoboja je pokazao koja će vojska pobijediti. U ovom slučaju dvoboj je dogovoren između Jurja IV. Zrinskog i Hasan paše Sokolovića, a svoje su umijeće trebali pokazati na konjima s mačevima u rukama. Borba je potrajala no u jednom trenutku Zrinski je ozlijedio Sokolovića koji je pao s konja. Kada je Zrinski htio završiti dvoboj i ubiti pašu, netko se svom snagom zaletio u njega s leđa i u nastalom metežu Turci su pašu povukli u svoje redove. Zbog ovog podmuklog poteza nastala je svađa i velika bitka kakva se ne pamti u ovim krajevima. Pobijedila je kršćanska vojska motivirana podmuklim potezom Turaka. Zarađen je bogati ratni plijen, a zarobljenici su bili brojni bogataši i turski uglednici čije su obitelji još mjesecima dolazile po njih u Čakovec s velikom otkupninom. Na taj se način grad bogatio i plaćala se vojska.

Juraj IV. Zrinski bio je junak kakvoga će svi dugo pamtiti, a Hasan paša Sokolović je, nakon oporavka, pozvan u Bež gdje je osuđen i smaknut zbog podmuklog poteza i kukavičkog ponašanja. (prema Kalšan 2011: 17-19) Dva su velika junaka u ovoj legendi, jedan na strani dobra, a drugi na strani zla. Kako često biva, dobro je pobijedilo i poštenje kršćanskog junaka osiguralo mu je bogatstvo i slavu u čitavom kraju. Na našim su prostorima uvijek Osmanlije prezentirane kao zlo s Istoka, grubi osvajači od kojih je stalno prijetila opasnost i koji su uvijek bili u blizini. Svatko tko ih je uspio pobijediti i obraniti svoj narod bio je junak.

Kad car prestane blagodati svoje vladavine pripisivati transcendentnom izvoru on više nije posrednik između dvaju svjetova. Čovječja se perspektiva spljoštava i sad uključuje samo ljudski dio, a doživljaj nadređene sile nestaje. Car postaje tiranski bauk, otimač od kojega valja spasiti svijet. Kad junak svoje moći počinje koristiti u službi zla on postaje negativac, prestaje biti junak i javlja se potreba za novim junakom koji će pokoriti novonastalo zlo. (prema Campbell 2009: 347)

2.3.5.4 Tajna blaga Petra Zrinskog

U proljeće 1670. godine propao je Zrinko-frankopanski ustanak organiziran od hrvatskog i ugarskog plemstva protiv bečkoga dvora. Kralj Leopold I. pozvao je Petra Zrinskog

i Frana Krstu Frankopana u Beč pod izlikom pomirenja, no odmah po dolasku utamničio ih je i uskoro dao pogubiti. Uoči puta u Beč, Petar i Krsto bili su sumorni i zabrinuti junaci koji osjećaju što im se sprema. *Ponad njih je tama, ono neznano i ono opasno.* (Campbell 2009: 88)

Petar Zrinski na rastanku svojoj supruzi Katarini utisne ključ u dlan. Ona je to primijetila tek kad je otišao i odmah je shvatila koja vrata otključava taj ključ. Naime, bio je to ključ tajne prostorije u tornju dvorca koja je čuvala blago i najvažnije dokumente obitelji Zrinski. Sve je blago povjereno Katarini koja je odmah shvatila da mora čuvati tajnu, čuvati blago. Ipak, već drugi dan carska je vojska stigla u dvor i počela nemilosrdnu pljačku, srećom, blago nisu pronašli. To ih nije odvratilo od nauma. Smislili su lukav plan i, uz prijetnje smrću, naveli dvorskoga svećenika da ispovijedi Katarinu i otkrije im gdje se blago nalazi. Svećenik je saznao tajnu i noć prije no što je htio otkriti ju carskom službeniku mučila ga je nesanica, pekla ga je savjest. Sutradan je ušao u crkvu koja se zatresla, udario je grom, a on se pretvorio u crnog mačka. Ljudi su danima prepričavali taj događaj i vjerovali da će prokletstvo prestati nakon sedam godina kad će, noću, netko uliti mačku vodu u usta. Dotada će ispovjedni svećenik u liku mačka, gladan i žedan, čuvati blago koje je htio odati i to u najvećim mukama.

Godine su prolazile, a ljudi zaboravili na kletvu sve dok jedne večeri mlada snaha nije krenula tražiti ispovjednog svećenika koji će dati posljednju pomast njenoj umirućoj svekrvi. Putem uz Trnavu spotaknula se o iznemoglog crnog mačka kojemu je dala vode. Uto je sijevnulo, tlo se zatreslo, otvorilo i progutalo ih. Na taj su način podzemni bogovi tajnu zrinskoga blaga sačuvali zauvijek. (prema Kalšan 2011: 10)

Motiv crnog mačka u službi je nesreće i zla kao što je i uobičajeno. To što je mlada snaha naišla na crnog mačka donijelo joj je najgoru nesreću. Junak Petar Zrinski svoje je blago ostavio u povjerljivim rukama, ali to nije bilo dovoljno. Čudesne su sile morale čuvati blago. Dakako, sve je ovo plod ljudske mašte. Stanovnici grada Čakovca i obližnjih sela bili su sigurni da blago postoji pa je trebalo objasniti zašto ga nitko nikada nije pronašao. Magični, nerealni i neobjašnjivi događaji jedini mogu opravdati tajnu zrinskoga blaga. Također, mjesto gdje se blago skriva je tipično, u toranj dvorca ulaze samo najuži članovi obitelji. Pitanje je kako je uz molitvu i vjeru tadašnjih mještana moglo postojati praznovjerje, crni mačak i kletva. No, nešto više o tome u poglavlju o supostojanju katoličanstva i praznovjerja.

2.3.5.5 Čuvarica bunara

Ugledni hrvatski ban Nikola Zrinski Sigetski odlučio se sa svojom obitelji trajno nastaniti u Čakovcu. S obzirom da je tadašnji dvorac bio pretijesan za obitelj, odlučio je sagraditi veliku renesansnu palaču. Ta će palača, osim za komotniji život obitelji, pokazati i ugled, sjaj, bogatstvo i status obitelji Zrinski.

Dvorac su nacrtali ugledni talijanski arhitekti kako bi bio besprijekoran. Kod gradnje svakoga dvora najvažnije je bilo da unutar dvorišta ima bunar jer za vrijeme dugih opsada grad bez vode ne može. Radnici su danima kopali na nekoliko mjesta, ali sva voda je bila mutna i nečista, od odustajanja ih je odvratila stara žena koja im je rekla da se bunar kopa na mjestu gdje raste bazga jer je voda tamo najčišća. Umorni i očajni radnici poslušali su je i počeli kopati ispod grma jedne bazge. Naišli su na ogroman kamen kojega su jedva maknuli uz pomoć konja, ali ispod kamena sjedila je velika zelena žaba s dragim kamenom, crvenim rubinom, usred čela. Bila je to žaba koja je čuvala vodu, a mogla ju je ubiti samo djevica i to uz poseban ritual. Čakovcem se pročulo da se traži djevica koja će biti bogato nagrađena ako uspije savladati žabu. Uskoro su doveli djevicu iz nekog sela, obučenu u bijelu haljinu, s cvjetnim vijencem na glavi, koja je zarila bodež žabi u srce. Iz zemlje je potekla čista, bistra i pitka voda, a rubin koji je ostao ušiven je u jednu plavu haljinu grofice Katarine Zrinski. Taj se dragi kamen kasnije ušivao u haljine svih gospodarica čakovečke tvrđave.

Nakon propasti Zrinsko-frankopanskog ustanka na dvoru se dogodila velika pljačka u kojoj je otuđeno sve pa je tako jedan general odnio haljine svojoj supruzi. Posebno joj se svidjela haljina s crvenim rubinom koju je obukla za druženje s prijateljima, ne sluteći zlo koje će time izazvati. Naime, svi su se bunari na njihovim posjedima zamutili i tako su ostali bez pitke vode. (prema Kalšan 2011: 33-34) *Čuvarica bunara sa svojim rubinom kao da je barem djelomično osvetila okrutnu sudbinu obitelji Zrinski.* (Kalšan 2011: 34) Rubin je ovdje predmet koji ima službu zaštitnika, a da bi se pojačao čuva ga žaba koja je svojim izgledom odbija svakoga. Prema Honkovu dijagramu ovo je na granici etiološke i povijesne predaje jer sadrži činjenično mjesto koje doista postoji, i dvorac i bunar, ali priča o žabi koja čuva rubin kao i djevica koja ju ubija je izmišljena.

2.3.6 Tajni tunel

Nadaleko je poznata okrutnost turske vojske koja uništava sve pred sobom. Pljačka dvorove i domove obitelji, ubija ljude bez milosti i uništava sve što je narod stvorio i što im je sveto.

Upadali su u hrvatske krajeve iz Bosne pa tako i u Međimurje i to u kolovozu 1479. godine. Utaborili su se u šatorima između Nedelišća i Čakovca i rušili su sve pred sobom, a palili sve iza sebe. Jedino što se nisu usudili napasti bila je čakovečka utvrda. Ipak, otišli su nakon nekog vremena, a ljudi su se vratili svojim svakodnevnim poslovima i brigama.

Feudalni gospodar Ivan Ernušt Čakovečki vjerovao je da će se Turci vratiti moćniji, u većem broju i srušiti utvrdu do temelja. Također, bio je svjestan da se sa svojom vojskom ne može oduprijeti toj sili pa je, sa svojim najbližim podanicima, pronašao drugo rješenje. Odlučili su sagraditi tajni prolaz kojim bi se moglo pobjeći iz utvrde u slučaju opasnosti.

Ovo je neuobičajena situacija u kojoj junak bježi, svjestan je da se ne može suprotstaviti prejakom protivniku pa traži drugo rješenje. Tako je u najvećoj tajnosti izgrađen podzemni tunel koji je imao ulaz na sjeverozapadnom dijelu utvrde ispod polukružne kule, a vodio je do pavlinskog samostana nedaleko brda Varhela. Srećom, turska se vojska nije vratila pa tunel nije bio potreban u tu svrhu.

Nešto kasnije hrvatski ban Petar Keglević uzurpirao je svoje vlasništvo nad Čakovcem i Međimurjem na što je grof Nikola Zrinski Sigetski odlučio obraniti slobodu toga kraja i sa svojom vojskom istjerati uzurpatora. Keglević je čuo da se približava banska vojska pa je sa svojom obitelji krenuo u bijeg tajnim tunelom. Bio je izdan pa ga je na kraju tunela dočekaao Nikola Zrinski Sigetski sa svojom vojskom i uhitio ih, a kasnije su odvedeni na njihov posjed Lobor u kućni pritvor. (prema Kalšan 2011: 41-43) I danas se govori da postoji tajni tunel, a Nikola Zrinski Sigetski kao junak živi u legendi i srcima ljudi. Keglević je lažni junak koji bježi, a protivnik je pravom junaku Nikoli Zrinskom. Pema Honkovom dijagramu ovo je povijesna predaja koja sadrži istinite povijesne činjenice jer je Nikola Zrinski Sigetski doista otjerao Keglevića. Djelomično je i legenda jer govori o stvarnim povijesnim ličnostima, ali tunel i priča vezana uz njega je izmišljena.

3 Junak

Mnoge legende, pa tako i one kojima ćemo se baviti u ovome radu, imaju junaka koji dolazi kao hrabri borac i rješava sve probleme. Često susrećemo riječ *junak* u različitim kontekstima stoga je potrebno pobliže ju definirati i objasniti. Krenimo od rječničke definicije riječi *junak* koja će nam biti polazište. **Junak** - 1. onaj koji se odlikuje hrabrošću i smjelošću, 2. glavno lice ili jedan od nosilaca radnje u književnom ili kazališnom djelu; (književni) lik. (Anić 2000: 378)

Nama je u ovome radu potrebna prva definicija jer ćemo se baviti junakom kao hrabrom ličnošću koja se javljala kroz povijest, a možda postoji i danas.

Važno je napomenuti da sama riječ nameće obrazac, shemu koja određuje junakovu pojavnost. On je uvijek hrabar, snažan, dosjetljiv, okretan, lukav i još niz sličnih osobina koje dovode do toga da se u junaka nikad ne posumnja, od njega se uvijek očekuje spremnost i smjelost, rješavanje svih problema s lakoćom. Svijetu je potreban junak, netko na koga se može osloniti, na koga može računati i tko će ga spasiti od svih zala. Zato je priča o junaku važna i zato se održala kroz povijest. U ljudskoj je prirodi sklonost i potreba za svemoćnom zaštitom i mudrošću.

U knjizi *Junak s tisuću lica* Joseph Campbell promatra junaka s različitih stajališta, povijesnih epoha, religija, vjerovanja, mitologije i dr. S obzirom na ova određenja junak ima različita obličja, uloge, zadatke pa i sam život koji je uvijek određen pustolovinom. Pustolovina je zapravo putovanje, junak putuje prostorom i vremenom i obavlja razne zadatke, doživljava pustolovinu. Pustolovina se sastoji od odlaska, inicijacije i povratka junaka (prema Campbell 2009) koji u svojoj pustolovini ima nekoliko lica, mogli bismo reći nekoliko identiteta istovremeno pa je taj junak i ratnik, i ljubavnik, i car, i tiranin, i svetac, ali i iskupitelj svijeta. *Nerijetko ovaj nadnaravni pomagač ima muški lik.* (Campbell 2009: 82) Muški lik je vjerojatno zato što vlada patrijarhat i figura svemoćnog muškarca, velikoga oca, glave obitelji i vođe svih važnih zajednica prevladava u društvu. Ipak, vidljivo je da vile imaju veliku ulogu pa i one mogu zauzeti mjesto pravih, neustrašivih i svemogućih junakinja.

3.1 Muški mitski lik

Muški mitski lik simbol je pobjede, kako fizičke tako i duhovne. *Čest je slučaj da se u usmenoj predaji pod plaštom uzoritih, stvarnih ili izmišljenih junaka i povijesnih činjenica zapravo skriva mnogo stariji, dični nebesnik (tako u hrvatskoj starijoj književnosti nalazimo banove i vojvode – Berislavića, Derenčina, Marijana, Zrinskog i mnoge druge). Bilo da se radi o izmišljenim ili stvarnim likovima, oni uvijek žive na najljepšim mjestima, izmaštanim slikama neba.* (Bajuk Pecotić 1999: 88) Njihov je svijet idealan jer oni takav svijet zaslužuju svojom hrabrošću i junaštvom.

Sastavni dio junaštva je posjedovanje zlata, najdragocjenije i najsavršenije kovine, koja svojom svjetlošću i sjajem uvijek predstavlja vladare, kraljeve i careve. *Mitologije svih indoeuropskih naroda pričaju o tim skrivenim dragocjenostima koje ponekad čuvaju patuljci*

(...), zmije, vragovi ili kojekakve nemani i koje, uz neviđenu hrabrost i nevjerojatne pothvate, pronalaze rijetki pojedinci (uvijek visoko moralni, predstavljajući u pravilu pomlađeno glavno božanstvo), usput zadobivajući naklonost vrljih ljepotica koje spašavaju iz zagrljaja dotičnih čudovišta i na kraju se s njima vjenčavaju. (Bajuk Pecotić 1999: 89) Mitski lik, u ovom slučaju junak, pozvan je boriti se i braniti svijet od zla pa upravo taj „zov u pustolovinu“ – naznačava da je dubina pozvala junaka i prenijela mu duhovno težište iz prisposodivog društvenog okvira u nepoznat zabran. To sudbonosno područje gdje se krije i blago i opasnost može se predstaviti na razne načine: kao daleka zemlja, kao šuma, kao kraljevstvo pod zemljom, na dnu mora ili ponad neba, kao tajni otok, uzvišen gorski vrh ili stanje istančana sna... (Campbell 2009: 68)

3.1.1 Vrag

U usmenim se predajama nerijetko spominje i vrag kao onaj koji zavodi glavnog lika, dovodi ljude u iskušenje, a simbol je čistoga zla. Opisuje ga se na razne načine, ali uz njega je uvijek vezana crna boja, dlakavo je stvorenje jake građe uvijek spremno na šalu. Lako ljude navodi na grijeh jer daje materijalno blago za kojim se svi lakomo osvrću i prihvaćaju ga bez previše razmišljanja. Prema Proppovoj terminologiji vrag u djelima ima funkciju protivnika. Nositelj je zla, izaziva i postavlja zamke, ali uvijek ima nešto čime zavodi čovjeka.

Predstavnik je nemorala, napasti i zla. U Anićevu *Rječniku hrvatskoga jezika* navodi se ovo značenje: 1. simbolično biće kao oličenje zla; davao sotona 2. neprijatelj 3. razg. nestašno, nemirno dijete, nemirna osoba, vragolan. Vraga se ovdje, ali i na drugim mjestima izjednačuje sa sotonom koji pak se, između ostaloga, smatra protivnikom ili u religiji palim anđelom.¹² Vrag je dlakav, rogat, repat, kopita ima na nogama. Susreće se svuda, ali izbjegava posvećena mjesta, a u crkvu smije samo kad iskušava kojega vjernika, te slabovjerne upisuje u knjigu paklensku. (Vrkić 1995: 456) Vrag je u predajama čest i opisan je kao netko koga se može sresti na svakom koraku, a najgore je što se skriva u svakome. Junak je onaj koji može odoljeti njegovim sjajnim darovima i na taj se način oduprijeti zlu.

3.2 Ženski mitski lik

Iako je junak uvijek muškoga roda i u usmenim predajama je to najčešće muškarac, važan je i ženski mitski lik. Žena je u društvu uvijek onaj Drugi, marginalni subjekt. Njezine su uloge naizgled vrlo lake i banalne, ali bez njezinih je vještina i znanja nemoguće zamisliti svijet i

¹² <https://hr.wikipedia.org/wiki/Sotona> (10.8.2017.)

život kao ni normalno funkcioniranje zajednice. Osnovna joj odlika nije hrabrost, no žena je uvijek ta koja prolazi teži put i podnosi veće žrtve samim time što je nerijetko tlačena i sputavana u svojim željama i namjerama. Ženski mitski lik ostvaruje se u raznim obličjima: tkalja, švelja, vezilja, čipkarica, pletilja, pralja, reduša, čuvarica ognjišta, pekarica, krčmarica, pastirica, kočijašica, goniteljica vještica, ljekarica, pjesnikinja, mladenka. Ona je važna sastavnica svake zajednice i to u svim svojim pojavnostima i određenjima. Potrebna je i nepokolebljiva, svjesna ozbiljnosti i odgovornosti svojih zadataka koje besprijeckorno odrađuje s puno ljubavi i zanimanja.

Bjelja je od snijega, rumenija od ruže, zlatokosa i sjajna poput Sunca. Budi se u ožujku kada se Gromovnik Perun prvi put javlja svojim munjama i gromovima, pa zajedno s njim otključava vrata nebeska, odnosno na Jurjevo kada je iz škrinje oslobađa njezin budući suprug, mitski Juraj. (Bajuk Pecotić 1999: 86) Uvijek je lijepa i svježja, ali i iz ovoga navoda vidljivo je da nebeska vrata otključava uz pomoć budućeg supruga jer zajednica ne vjeruje da može sama, što je najgore, ne da joj ni da pokuša.

S obzirom na ime koje žena nosi pripadaju joj razne moći i uz nju su vezana određena vjerovanja, promjenjiva je i podvojena – istovremeno vještica i vila. Simbol je svjetla i tame, proljeća i zime, bijelog i crnog, vedrog i naoblačenog neba, obilja i gladi, ljekovitog i otrovnog, zdravlja i bolesti, ljubavi i mržnje, sreće i nesreće, dobra i zla. (prema Bajuk Pecotić 1999: 86, 87) Ove su dihotomije nužne i neizbježne u legendama i pričama, sve je crno-bijelo i sve se dijeli na dobro i zlo, nema između pa tako i žena može biti samo dobra vila ili zla vještica.

3.2.1 Vile

Najrasprostranjenije od svih vjerovanja u nadnaravna bića upravo je ono u vile koje se u raznim varijantama javljaju u svim europskim kulturama. Vile su u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske, ponajprije u Međimurju nazivane raznim imenima kao što su dekle, devke, diklice, djevice, dobrice, samovile, utvice, vilozmajevi, zlatnokrilke, želje-djevojke i mnogim drugim nazivima. S obzirom na brojna obličja u legendama i pričama različitih krajeva, i vjerovanje o postanku vila ima nekoliko verzija. Prva govori kako se vile rađaju *u proljeće, u ranim jutarnjim satima iz mrazovčeva soka, rose i jasenova cvijeta.* (Bajuk Pecotić 1999: 102) Neki smatraju da su vile brojne kćerke Adama i Eve, ali zbog stida nisu prikazane Bogu pa stoga nisu ni blagoslovljene od Boga. No, Bog je milosrdan i dobronamjeran pa su vile ipak mlade, lijepe, darovite, učene, čestite, snažne, produhovljene i besmrtno.

Jedan dio priča pak govori da su to *djevojke oholice* proklete od Boga koji im je stopala pretvorio u kopita pa su se počele skrivati. Vjeruje se da su vile zapravo *pali anđeli ili mrtve neznaboške – previše dobre za Pakao i premalo dobre za Raj, osuđene na vječnost u sumračnim međusvjetovima*. (Bajuk Pecotić 1999: 103) Vile su u većini slučajeva na strani dobra, tjeraju laž i prevaru, ali mogu biti i zle. Mogu se svrstati u tri glavne kategorije, odnosno u tri predjela koja nastanjuju: zemlju, vodu i zrak. Prema tome, njihov karakter ima tri lica: dobre, zle i istodobno dobre i zle. (prema Šešo 2016: 35)

U pripovijetkama koje je skupio Matija Kračmanov Valjavec spominju se vile rođenice ili suđenice koje određuju sudbinu i smrt novorođenčeta kao što potvrđuju primjeri u poglavlju o njima u ovome radu. Presudile su svakome novorođenčetu, a što su odredile to se i ostvarilo ma kako se roditelji djece borili. Zanimljivo je što su uvijek tri, a odluče se za proročanstvo one koja ga izgovara posljednja.

Vile su najaktivnije noću i u zoru što možemo vidjeti i u bajkovitim pričama *Kneja* gdje su noću čuvale Janu i pomagale joj u raznim poslovima. Nerijetko su vile čak i naoružane smrtonosnim gujama, munjama, kamenim sjekirama, strijelama, bičevima, mačevima itd. *Snaga i život su im u cvjetnom vijencu ili kruni, dugoj zlatnoj (ponekad i crvenoj) kosi, kopreni, dijelu odjeće (npr. rupcu), zlatnom pojasu kojim su opasane i(li) krilima. Otme li im se središte moći, prestaju biti nadnaravna bića i postaju ljudi*. (Bajuk Pecotić 1999: 103)

One su visoke, plavih ili zelenih očiju i milozvučnoga glasa, put im je zelenkastosmeđa jer se nikad ne izlažu direktnom suncu, samo prigušenoj svjetlosti. Nose lijepe haljine koje krišom posuđuju iz ženskih škrinja, a njima skrivaju konjska, magareća ili kozja kopita, točnije papke koja su im ostala iz doba kad ih ljudi poistovjećuju s tim životinjama u utrci s oblacima. Uvijek jašu jelena ili konja.

Za vile nisu neuobičajene česte pretvorbe pa tako mogu postati cvijet, lastavica, leptirica, koza, krmača, labudica, magla, zmija ili poprimiti brojna druga obličja. (prema Bajuk Pecotić 1999 102-105) Kao primjer navodim pretvorbu vile u labuda koja se javlja u pripovijetci *Vila v zlatom gradu* u kojoj je otac poslao tri sina da noću čuvaju cvijeće u vrtu kako ih labudovi ne bi pojeli: „On je dogo pazil i nato zaspal i tak so labodi pojeli cvetje i ovi labodi bile so vile.“ (Valjavec 1858: 29)

Postoji čitav niz vila: vodene vile (brodarice/povotkinje, jezerkinje, nimfe, potočanke...), vile poledice, bure, ratoborne vile (bojovnice/proročice/suđenice), vile oblakinje, noćne vile,

vile – zvijezde (lastarice, tj. Vlašići – sedam vila ladarica koje nas pohode od Jurjeva do Ivanja), vile drvarice/šumkinje/šumske vile, vile koje borave u najaktivnije. Plemenite su i do kraja života štite onoga tko im pomogne u nevolji kao i onoga koji pronade i čuva djetelinu s četiri lista, takozvanu *vilinsku travu*. (prema Bajuk Pecotić 1999: 102-105)

Ljudi su vilama pripisivali razne kvalitete, moći i sposobnosti kojima su najčešće pomagale i oplemenjivale život ljudi, a ponajprije život junaka. (prema Šešo 2016: 36) Brojni su primjeri u kojima one pomažu junaku u svladavanju prepreka i pomažu im obaviti zadatke koje im netko nameće: „A opet mu reče: či ti očeš moj zet biti, moraš meni ov grad ves pozlatiti. I njegova vila dojde i samo napravi križ i 'se je bilo pozlačeno.“ (Valjavec 1858: 30) Mogli bismo zaključiti da su dobre vile prije svega velikodušne jer one pomažu ljudima u poljoprivredi, građevinskim i mnogim drugim poslovima, a sve obavljaju vrlo brzo. Takav primjer možemo vidjeti u primjeru legende *Vila ga proklela* iz varaždinske okolice gdje mladić ima prsten koji mu je vila povjerila i uz pomoć njega može sve što poželi:

„I doluta tako u kraljevski grad, zadivljen dvorcem upita kralja: - Svijetla kruno, smijem li ja zazidati grad u tvome vrtu. Takav grad, da će most med mojim i tvojim gradom biti sedamdeset hvati visok, a u sedam dana gotov?

Kralju se sviđi takva gradnja, dopusti mu, a on zapovijedi prstenu: Takav i takav grad mi zazidaj! I grad bi i most s njim. Sedamdeset hvati visok i u sedam dana gotov.“ (Vrkić 1995: 46)

Vidimo da, iako vila nije direktno prisutna, njezin momak nosi njen prsten s kojim može sve pa tako gradi grad. I onaj tko se s vilama druži i zasluži njihovo povjerenje može, uz pomoć nekog predmeta, raditi sve što i vila sama. Kad s dnevnih vila nestane sjajne svjetlosti, postaju mrke, neprijatne i zlobne, postaju noćne vile ili nedobrice pa čak i vještice koje uništavaju usjeve, kuće i sve što je ljudima vrijedno i to najčešće vremenskim nepogodama.

3.2.2 Vještice

Vještice su, prema usmenim predajama, žene koje se bave čudnim poslovima, imaju nadnaravne moći koje koriste najčešće u loše svrhe ili su njihove namjere dobre, ali pogrešno shvaćene od naroda. Nositeljice su zla u svim predajama, a obično su stare, ružne i nose odjeću crne boje. *Vještica je žena zlih očiju, zla srca, a dušu ima đavolsku*. (Vrkić 1995: 450)

Nastale su kroz povijest zbog progona žena od strane kršćana. (prema Balog 2011: 130) Kršćani su progonili svoje neistomišljenike i sljedbenike drugih religija smatraju ih poganima, hereticima. Veliki masovni *progoni vještica, utemeljeni na internacionalnom teološkom shvaćanju čarobnjaštva, razbuktavaju se u Hrvatskoj posljednjih godina 17. stoljeća i gase se potkraj pedesetih godina 18. stoljeća.* (Bošković-Stulli 1991: 125) Naime, svijest je o vjerskoj toleranciji novijega datuma pa je svaka nedužna žena koja je bila imala sumnjiva ljudima proglašena vješticom i spaljena. Obično su sumnjive bile žene koje su imale neke neuobičajene rituale i poslove koje drugi ljudi nisu prakticirali.

Tako je i u jednoj priči iz Podravine: „Djevojci bilo petnaest godina, a znala da joj je baka vještica. Vidjela je kako voska izljuje.“ (Vrkić 1995: 73) Također, trebalo je pronaći krivca za prirodne nepogode, bolesti, prerane smrti i druge nemile događaje pa su se na meti društva našle žene sumnjivih radnji i ponašanja.

Nisu samo žene bile vještice, postojali su muškarci koji su optuživani za vještičarenje, ali znatno ih je manje. Muškarac koji se bavio vještičarenjem nazvan je vještac. Suđenje vješticama pod utjecajem teoloških viđenja bilo je uvijek pod prisilom i odgovori su iznuđivani mučenjem tako da su žene priznavale sva stereotipna vjerovanja o vještičjim radnjama kako bi si skratile muke, a većina nije bila istina već je pripadala opće uvriježenim narodnim predodžbama. (prema Bošković-Stulli 1991: 127) Od petnaestog do osamnaestog stoljeća u Europi su ubijene tisuće ljudi, a najviše žena, pod sumnjom u vještičarenje.

U legendama i pričama vještice se, kao i vile, pretvaraju u razne životinje ili predmete. Dok se vile uvijek pretvaraju u neke lijepe i, prema mišljenju ljudi, plemenite životinje, vještice se pretvaraju u one ljudskom oku ružnije i opasnije životinje kao što su zmije ili žabe. Potvrdu nalazimo i u jednoj priči iz podravskoga kraja:

„- U crkvi ću se popeti na nj i znat ću koja djevojka je vještica! Kad zazvonilo prvi put, popeo se na stolić, pa okolo gleda. A to u crkvu idu rogata krave. Dođe i zmija debela. Zmija se vuče u crkvu. Dođu svinjske njuške, dođu žablje njuške. Pa pasje, pa mačje. Dođe i kokoš.“ (Vrkić 1995: 78)

U daljnjem će se radu više spominjati *coprnice* što je učestaliji naziv za vještice u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Tako Vid Balog donosi nekoliko predaja o coprnicama/vješticama koje ljudi u spomenutim krajevima ovako opisuju: *Coprnice ili Vešče posjeduju znanja i zle moći koje obični smrtnik ne može spoznati niti im se othrvati. Zbog zloga sporazuma s Vragom*

moгу donijeti bolesti, vremenske nepogode ili oduzimati kravama mlijeko. Svaka njihova pomoć označava štetu nekom drugom. (Balog 2011: 128)

3.3 Povijesni junaci

Povijesni junaci najčešće su likovi prisutni u legendama i povijesnim predajama. Oni nose činjenični, istinit dio legende kao potvrdu i vjerodostojnost toga djela. Smješteni su u realno vrijeme radnje, odnosno u povijesnu epohu u kojoj su živjeli, uz njihove se slavne životne pustolovine navode godine, a ponekad čak i točni datumi. Mjesto radnje legendi u kojima su glavni likovi također se može potvrditi jer njihovu ostavštinu vidimo i danas. Ponekad su dvorci ili imanja samo u zapisima i skicama jer ih je uništilo vrijeme ili ratovi, a pokraj nekih prolazimo svakodnevno. Potvrda tomu u ovome radu su čakovečki dvorac, crkve i kapelice, kao i naselja koja još uvijek nose iste nazive i imaju isti geografski položaj.

Članovi obitelji Zrinski hrabri su i plemeniti junaci koje svi pamte. Nisu mitska iracionalna bića koja nikada nitko nije susreo, osim u mašti. Nemaju nadnaravne moći i ne trebaju pomoćnike koji će ih prenijeti preko nereálnih udaljenosti ili prijeći neke prepreke umjesto njih. Njihova junačka djela osigurala su im mjesto u ranije analiziranim legendama. Obrana naroda od ratnih neprijatelja, politike, nepravde, siromaštva i gladi učinila je ove povijesne likove junacima. Oni su junaci ratnici čiji je zadatak štititi svoj narod. Čak su i njihove supruge bile junakinje jer su čuvale blago, čekale da se vrate i činile da im bude dobro.

4 Vjerski život

Potreban je tek kratak uvod u vjerski život sjeverozapadne Hrvatske kako bismo vidjeli koliko je sama vjera prisutna u usmenim predajama i kako bismo kasnije pokušali objasniti supostojanje pojedinih praznovjerja i vjerskoga života. Međimurje se prvi puta spominje u 13. stoljeću, a zbog raznih burnih povijesnih okolnosti pripadalo je različitim državama pa stoga i različitim biskupijama. Tako se oko crkvene jurisdikcije Katoličke crkve u Međimurju vodila stalna borba između Zagrebačke biskupije i mađarskih biskupija. Stanovnici Međimurja, ali i ostalih dijelova sjeverozapadne Hrvatske, duboko su katolički vjernici koji vrlo revno svetkuju blagdane i štiju svece, a svi važniji događaji u životu, kao što su rođenje, stupanje u bračnu zajednicu, smrt i mnogi drugi usko su vezani uz vjeru, preciznije katoličanstvo, koje nalaže određene procedure i rituale. Pokazuje to i brojnost spomenika, kapelica, raspela i crkvi diljem ovoga dijela zemlje.

Međimurje je od 14. stoljeća jedinstveni feudalni posjed, a feudalni gospodari su uglavnom bogati, moćni i ugledni hrvatski banovi koji su također katolici. Tek u 16. stoljeću, kada je gospodar na dvoru grof Juraj IV. Zrinski, u Međimurje dolazi protestantizam jer je sam grof bio protestant – luteran, a vodio se načelom „Čija je zemlja, toga je i vjera.“ Tako je i Međimurje postalo protestantsko područje koje se rekatoliciziralo tek nakon njegove smrti početkom 17. stoljeća. (prema Kalšan 2003: 4, 5) Katolička crkva uvelike je doprinijela očuvanju hrvatskog nacionalnog identiteta u Međimurju za vrijeme turbulentnih političkih prilika i pripadnosti Međimurja različitim državama i njihovim uređenjima.

Katolici vjeruju u iskupljenje, njihov je junak Isus Krist, iskupitelj svijeta koji je hrabro podnio sve nedaće pa i umro na križu kako bi spasio narod. *Takav lik predstavlja dobrohotnu, zaštitničku silu sudbine. Fantazija pruža uvjeravanja – obećava da rajski mir (...) neće biti izgubljen; da on podupire sadašnjost i stoji u budućnosti baš kao i u prošlosti (...) zaštitnička je snaga uvijek i svagda prisutna u svetištu srca i navijek imanentna u još neznanim osobinama svijeta, ili odmah ponad njih. Samo valja znati i uzdati se, i sjevremenski će se čuvar pojaviti. Nakon što odgovori na zov i nastavi ga odvažno slijediti dok se posljedice odvijaju, junak će uza se zateći sve sile nesvjesnoga.* (Campbell 2009: 81) Isus je simbol dobra, ikona koju treba slijediti i čiji život i vjeru treba živjeti. Katolici vjeruju da je on neprestano prisutan i da ih čuva, njemu se ispovijedaju, njega mole i povjeravaju mu se.

5 Supostojanje nadnaravnih bića i Boga u usmenim predajama

Postavlja se pitanje kako je moguće u usmenim predajama, legendama i bajkama supostojanje mitskih bića kao što su vila i pozoj s jedne strane i kršćanstva kao duboko ukorijenjene i važne religije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj s druge strane?

Isus Krist je katolicima u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske uzor, vođa i junak. Na njega uvijek mogu računati baš kao na pravoga junaka koji dolazi i rješava sve probleme. Iako ga nikada fizički nisu susreli, vjeruju da je on uvijek prisutan, a ta im vjera ulijeva sigurnost. Vidimo da narod koji vjeruje u jednoga Boga istovremeno priča priče u kojima se javljaju vile, vukodlaci, coprnice i ostala bića. Ova su dva pola, vjerovanja i religije, kontradiktorna.

Kako ljudi mogu biti praznovjerni i očekivati pomoć vila, ako znaju da one ne postoje? Ipak, *upravo radi istinitosti i „punine“ vjerovanja u nadnaravna bića ne možemo govoriti o praznovjerju. O praznovjerju govori samo onaj koji misli da to njemu nije svojstveno; njemu je*

tude vjerovanje, i to takvo koje on ne može prihvatiti kao ispravno, prazna vjera. Vjerovanja o kojima govorimo dio su sustava u kojem su shvaćena kao puna istina. (Šešo 2016: 15) Dakle, ljudi vjeruju u nadnaravna bića, a onda se protiv coprnica i sličnih zlih sila bore vjerom, ali onom kršćanskom. Kad je zlo u pitanju, potreban im je Bog kojega mole za pomoć u borbi protiv takvih nositelja zla, a kad im se događa dobro zahvalni su vilama i vjeruju da su im one pomogle. Kad čovjek u usmenim predajama koje smo ovdje spominjali, ali i u mnogima koje se ovdje ne navode, no analizirane su za potrebe rada, za svako dobro koje se dogodi, za svaku pomoć junaku ili običnome čovjeku navodi vilu, zapitamo se, gdje je tu Bog? Zašto ljudi u usmenim predajama nisu naveli Boga kao onoga koji vodi čovjeka kroz pustolovinu, zadaje mu zadatke i na kraju mu daje srebro, zlato i vlast kao nagradu već je to vila?

Odgovor možda leži u onome realnome, čovjeku vidljivome. Naime, kad su se ljudi nekada razboljeli, nije postojala znanost i stručnjaci za medicinu, liječnici pa su ih travama i raznim biljnim i životinjskim pripravcima liječile žene u selu kojima su se obraćali u situacijama kada je nastupila bolesti. Ako je bolesnik ozdravio od pripravaka, vile su zaslužne za njegovo ozdravljenje, ako pak je umro zbog preteške bolesti, vještice su krive jer su još dodatno pomogle njegovu tešku bolest. Mogli bismo reći da se suprotstavljaju dva vjerovanja i to kršćanstvo kao dominantna religija i vjerovanje u nadnaravna bića. Ljudima je Bog bio sve, i nije mogao biti kriv za bolesti i pošasti, no krivnju je netko ipak morao preuzeti. Moguće je da je to jedan od odgovora zašto su izmišljena nadnaravna bića i sile koje pomažu i odmažu čovjeku.

Zaključak

Usmena književnost, iako ne više osobito popularna, živi i danas. Pojedinci i zajednice svojim djelovanjem čuvaju tradiciju, njeguju usmenu književnost kroz razne projekte, na brojnim skupovima, susretima i festivalima. Odras je identiteta zajednice, daje osjećaj pripadnosti i prihvaćenosti.

Djela usmene književnosti kojima smo se bavili u radu jednostavni su prozni oblici koji sadrže nepromjenjive formule. Formule omogućavaju lakše pamćenje i prenošenje usmenih djela, ali dopuštene su i improvizacije posebice kod nekih ne odviše važnih dijelova. Tako dolazi do više verzija istoga djela. Žanrovski je djela ponekad teže odrediti jer sadrže elemente koji se ne poklapaju sasvim s obilježjima pojedinoga žanra. Nerijetko su na granici između dvaju žanrova ili pak je unutar jednoga djela izmiješano više obilježja različitih žanrova.

Analizirana djela najčešće su bajke, predaje i legende. Pritom bajke pružaju razonodu, a predaje i legende objašnjavaju recipijentima neshvatljive pojave.

Junaci u usmenoj književnosti imaju vrlo važnu ulogu. Najčešće su to nadnaravna, fantastična bića, povijesne ličnosti, a rijetko obični ljudi. Odlikuju se hrabrošću, plemenitošću, nadnaravnim moćima, a kroz pustolovinu ih prate pomoćnici. Najvažnija im je osobina dobrotu, uvijek su na strani dobra i svim se silama bore protiv zla. Junak se javlja u nekoliko oblića i to kao ratnik, ljubavnik, car, tiranin, svetac i iskupitelj svijeta. Njegova je uloga određena pustolovinom kroz koju prolazi, putovanjem koje ga oblikuje da bi na kraju izašao kao pobjednik.

U ljudskoj je prirodi potreba za svemoćnom zaštitom. U junaku mali ljudi, drugi, vide spas, oslanjaju se na njega i on im pruža utjehu i nadu. Daje im snagu svojim primjerom, ali i svojom hrabrošću. Sve ovisi o točki gledišta pa tako i poimanje junaka. Junak se rađa u mislima pojedinca kojemu je potreban, u usmenoknjiževnim djelima to je bio lik kojega su svi čekali i na kojega su uvijek mogli računati, u katoličkoj vjeri to je Isus, a u životu svakoga pojedinca to je osoba koja je uzor, utjeha i nada. Svjesni smo da junak kakav je opisan u predajama, legendama i bajkama ne postoji, ali ako ih zamislimo nešto drugačije, junaci žive svuda oko nas.

Ključne riječi

Sjeverozapadna Hrvatska, usmena književnost, mitski likovi, junak, predaja, legenda, bajka.

Key Words

Northwestern Croatia, oral literature, mythical characters, hero, transmission, legend, fairy tale.

Sažetak

U radu je teorijski prikazana usmena književnosti i analizirano je nekoliko zapisanih pripovjednih tekstova usmene književnosti s područja sjeverozapadne Hrvatske. Uključene su bajke, predaje i legende koje su žanrovski određene prema dijagramu ideal-tipskih pripovjednih

žanrova Lauri Honka. Njegov dijagram pokazuje u koji bismo žanr djelo smjestili s obzirom na zadana obilježja koja u njemu tražimo. Svaki žanr sadrži tipične likove pa se tako u bajci javljaju nadnaravna bića, dok su u predajama i legendama češći povijesni junaci. Prevladava vanjska karakterizacija likova koja je vrlo površna, a likove određuju njihovi postupci iz kojih razaznajemo njihove osobine. Djela usmene književnosti imaju junaka koji je uglavnom glavni lik. Kroz povijest se poimanje junaka mijenjalo, ovisno o narodu, kulturi ili vjeri. Prema knjizi Josepha Campbella *Junak s tisuću lica* razmatrane su razne uloge junaka – junak kao ratnik, kao ljubavnik, kao svetac, praiskonski ljudski junak i druge. Objašnjena je važnost njegova postojanja za pojedinca ili zajednicu.

Summary

The paper presents a theoretical presentation of oral literature and analyzes several works of oral literature from the northwestern part of Croatia. It includes fairy tales, teachings, and legends that are genre-specific according to the diagram of ideal-style narrative genres Lauri Honko. His diagram shows where we are going to locate the genre in terms of the attributes we are looking for. Each genre contains typical characters, so supernatural creatures appear in fairy tales, while heroes are more common in teachings and legends. The outer characterization of characters is very superficial, and the characters are determined by their actions from which we discern their traits. The works of oral literature have heroes who are mostly the main character. Throughout history, the concept of the hero has changed, depending on people, culture, or religion. According to the book of Joseph Campbell *The Hero with a Thousand Faces*, various roles of heroes have been considered – a hero as a warrior, a lover, a saint, a primeval human hero, and others. The importance of his existence for the individual or the community has been explained.

Title

The hero of the northwestern Croatia's traditional tales

Literatura

Anić, Vladimir. 2000. Rječnik hrvatskoga jezika. Novi liber. Zagreb.

Bajuk Pecotić, Lidija, 1999. Kneja. Mozaik knjiga. Zagreb.

- Balog, Vid. 2011. Hrvatska bajoslovlja. AGM. Zagreb.
- Biti, Vladimir. 1997. Pojmovnik suvremene književne teorije. Matica hrvatska. Zagreb.
- Bošković-Stulli, Maja. 1963. Narodne pripovijetke. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga 26. Matica hrvatska. Zagreb.
- Bošković-Stulli, Maja. 1991. Pjesme, priče, fantastika. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folklora. Zagreb.
- Bošković-Stulli, Maja. 2006. Priča i pričanje. Matica hrvatska. Zagreb.
- Botica, Stipe. 2013. Povijest hrvatske usmene književnosti. Školska knjiga. Zagreb.
- Campbell, J. 2009. Junak s tisuću lica. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.
- Dečak, Hrvoje. 2017. Kad panda plače, dolazi potres. HAK revija. Kolovoz/rujan 2017. Br. 266/277.
- Honko, Lauri. 2010. Metode istraživanja usmenih priča: njihovo trenutno stanje i budućnost u: Hameršak, Marijana; Marjanić, Suzana, Folkloristička čitanka. AGM. Zagreb. str. 349-369
- Kalšan, Vladimir, 2003. Iz vjerskog života Međimurja. Muzej Međimurja Čakovec. Čakovec.
- Kalšan, Vladimir. 2006. Međimurska povijest. Vlastita naklada. Čakovec.
- Kekez, Josip: Usmena književnost u: Škreb, Zdenko, Stamać, Ante. 1998. Uvod u književnost. Nakladni zavod Globus. Zagreb. str. 133-193
- Obadić, Ivan. 2007. Međuodnos ljudi i rijeke Drave na području varaždinske podravine u novom vijeku. Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, No.18 Srpanj 2007.
- Propp, Jakovljevič, Vladimir. 1982. Morfologija bajke. Biblioteka XX vek. Beograd.
- Purić Hranjec, Marija i suradnici, 2006. Međimurje, Turistički vodič međimurske županije. Međimurska županija. Čakovec.
- Šanjek, Franjo. 1996. Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.
- Šešo, Luka. 2016. Živjeti s nadnaravnim bićima; vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.

Zvonar, Ivan. 2014. Pregled povijesti kajkavske usmene književnosti 1. dio. Od prvih tragova do dvadesetih godina 20. stoljeća. Hrvatska udruga *Muži zagorskoga srca*. Zabok.

Izvori:

Botica, Stipe. 1995. Hrvatska usmenoknjiževna čitanka. Školska knjiga. Zagreb.

Kalšan, Vesna, 2011. Čakovečke legende. Vlastita naklada. Čakovec.

Valjavec, Kračmanov, Matija. 1858. Narodne pripovjedke skupio u i oko Varaždina Matija Kračmanov Valjavec.

Vrkić, Jozo. 1995. Vražja družba, Hrvatske predaje o vilama, vješticama, vrazima i drugim nadnaravnim bićima. Glagol. Zagreb.

Internetski izvori:

<http://www.strigova.info/> (3.7.2017.)

<https://medjimurje.hr/aktualno/arhiva/predstavljanje-svevida-u-donjem-vidovcu-2427/>
(3.7.2017.)

<http://www.croportal.net/forum/fotografija/slavska-mitologija-i-fantasy-72439/stranica9/>
(3.7.2017.)

<http://webograd.tportal.hr/vukovarski-som/hrvatske-zmajske-price/vidovski-pozoj> (3.7.2017.)

<http://mk-vitez.com/index.php/hr/pozoj> (9.7.2017.)

https://hr.wikipedia.org/wiki/Nikola_VII._Zrinski (5.8.2017.)

https://hr.wikipedia.org/wiki/Zrinsko-frankopanska_urota (5.8.2017.)